

JANA KOČIŠKOVÁ

ŽENY V POLITICE



**ROLE A POSTAVENÍ
VRCHOLNÝCH POLITIČEK
V ČESKOSLOVENSKU
1948-1968**

Ženy v politice

Role a postavení vrcholných političek
v Československu 1948-1968

Jana Kočišková

Recenzovali: prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc.
doc. PhDr. Karel Konečný, CSc.

Na obálce fotografie z projevu poslankyně Anežky Hodinové-Spurné před prezidentem Klementem Gottwaldem a jeho manželkou Martou při příležitosti nadcházejícího Mezinárodního dne žen, 7. 3. 1951

Vydaly
Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
www.karolinum.cz

Ústav pro studium totalitních režimů
www.ustrcr.cz

Praha 2021

Rejstřík Josef Schwarz
Redakce Vanda Vicherková
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2021
© Ústav pro studium totalitních režimů, 2021
Cover photo © ČTK / Jiří Rublič, 2021

ISBN 978-80-246-5162-0 (Karolinum)
ISBN 978-80-7516-007-2 (Ústav pro studium totalitních režimů)
ISBN 978-80-246-5209-2 (pdf, Karolinum)
ISBN 978-80-7516-008-9 (pdf, Ústav pro studium totalitních režimů)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz



OBSAH

Úvod

aneb Odlišná cesta žen do vrcholné politiky ve východním
a západním bloku poválečného uspořádání světa

7

1. Průřez historií ženské politické participace v českých zemích od konce 19. století do roku 1948

13

1.1 Do vzniku samostatného Československa

13

1.2 Po vzniku Československé republiky

16

1.3 První volby v Československu

19

1.4 Druhá republika a druhá světová válka

21

1.5 Politická participace žen po druhé světové válce (do roku 1948)

23

2. Emancipace žen v socialistické ideologii a praxi

28

2.1 Emancipace žen v socialistické ideologii

28

2.2 Postavení žen v každodenní praxi Sovětského svazu

34

2.3 Postavení žen v každodenní praxi lidově demokratického Československa
(1948–1968)

41

3. Specifika politického systému a ženy v politice

52

3.1 Politický systém a kádrová nomenklatura

52

3.2 Mýtus kvót v socialistickém Československu

64

3.3 Oddělení pro práci mezi ženami v aparátu KSČ

76

3.4 Ženská otázka v Národní frontě a na komunální úrovni

78

3.5 Volební systém

80

4. Ženy v Národním shromáždění po roce 1948

86

4.1 Příprava na volby do Národního shromáždění v květnu 1948

88

4.2 Předsednictvo Národního shromáždění, výbory a poslanecké kluby
(1948–1954)

98

4.3 Osudy nekomunistických političek v nadcházejících letech

100

4.4 Činnost poslankyň na půdě Národního shromáždění (1948–1954)

103

4.5 Působení v ženských organizacích

116

4.6 Věk poslankyň v letech 1948–1968

120

4.7 Původní profese političek

122

| | | |
|-----------|--|------------|
| 4.8 | Předpoklady pro politickou kariéru žen | 126 |
| 4.9 | Znovuzvolení poslankyň | 141 |
| 4.10 | Mimoparlamentní aktivita a veřejné působení poslankyň | 144 |
| 4.11 | Sladění pracovního a rodinného života | 146 |
| 4.12 | Příprava voleb v roce 1954 | 151 |
| 4.13 | Předsednictvo Národního shromáždění, výbory a poslanecké kluby (1954–1960) | 157 |
| 4.14 | Činnost poslankyň na půdě Národního shromáždění (1954–1960) | 159 |
| 4.15 | Příprava voleb v roce 1960 | 171 |
| 4.16 | Volby do Národního shromáždění 1960 | 173 |
| 4.17 | Předsednictvo Národního shromáždění, výbory a poslanecké kluby (1960–1964) | 174 |
| 4.18 | Činnost poslankyň na půdě Národního shromáždění (1960–1964) | 176 |
| 4.19 | Rok 1964 a volby | 185 |
| 4.20 | Předsednictvo Národního shromáždění a poslanecké výbory (1964–1968) | 188 |
| 4.21 | Činnost poslankyň na půdě Národního shromáždění (1964–1968) | 189 |
| 4.22 | Národní shromáždění v roce 1968 | 202 |
| <hr/> | | |
| 5. | Ženy ve vrcholných pozicích v ÚV KSČ | 233 |
| 5.1 | Akční výbory a volby v roce 1948 | 245 |
| 5.2 | Církevní otázka a církevní komise v ÚV KSČ | 248 |
| 5.3 | Účast političek na sjednocení tělovýchovy a na zásahu v SokolE | 249 |
| 5.4 | Podíl političek na politických procesech v 50. letech | 251 |
| <hr/> | | |
| 6. | Válečná zkušenost političek | 254 |
| 6.1 | Komunistický odboj | 257 |
| 6.2 | Političky vězněné během druhé světové války | 262 |
| 6.3 | Slovenské političky a jejich účast na Slovenském národním povstání | 270 |
| <hr/> | | |
| | Závěr | 274 |
| <hr/> | | |
| | Tabulky | 289 |
| | Seznam zkratk | 323 |
| | Bibliografie | 325 |
| | Přílohy | 337 |
| | Obrazová příloha | 344 |
| | Jmenný rejstřík | 391 |

ÚVOD

ANEB ODLIŠNÁ CESTA ŽEN DO VRCHOLNÉ POLITIKY VE VÝCHODNÍM A ZÁPADNÍM BLOKU POVÁLEČNÉHO USPOŘÁDÁNÍ SVĚTA

Málokteré téma je dnes tak aktuální jako postavení žen ve společnosti. V současnosti bereme jako samozřejmost, že se ženy objevují v politice, na vysokých úředních či manažerských postech a že stát a společnost musí vytvářet rovnocenné podmínky a příležitosti pro obě pohlaví, stejně jako pracovat na odstraňování všech možných forem diskriminace žen. Toto je však realita maximálně posledních třiceti let a vedla k ní dlouhá desetiletí proměnlivého vývoje a úsilí několika generací žen a mužů. Mohlo přitom jít o proces vyvolaný potřebami a měnícím se životním stylem společnosti, ale i o opatření zaváděná shora. Vládní rozhodnutí, zákonná nařízení či různé kvóty a pozitivní akce ovšem ne vždy odpovídaly skutečným postojům a náladám obyvatelstva. Ženy vstupující do veřejných funkcí se často musely potýkat se silnými předsudky a přetrvávajícími hodnotami ohledně tradičního rozdělení rolí mužů a žen. Významným faktorem, který měl vliv na početnost jejich zastoupení v poslaneckých lavicích, byl i stupeň modernizace země.

Tématem této historicko-politologické studie je postavení žen ve vrcholné politice v Československu v období prvního dvacetiletí vlády komunistické strany. Toto období (1948–1968), které je ohraničeno dvěma zásadními společenskými událostmi v česko-slovenských dějinách 20. století, patří v české historiografické literatuře z hlediska politické participace žen k těm méně probádaným. Podstatně lépe je na tom období první republiky, do něž spadají rané počátky veřejné aktivity žen. Chtěli jsme proto komplexně zhodnotit a analyzovat účast žen na půdě Národního shromáždění (a částečně v ÚV KSČ a ve vládě) v Československu v letech 1948 až 1968, zapojení žen do každodenního chodu těchto institucí, témata, kterým se zde ženy věnovaly, i cesty, jež je do vysoké politiky dovedly. Sledujeme i celkový vývoj činnosti a způsobu práce Národního shromáždění v průběhu čtyř po sobě následujících volebních období.

Vzhledem ke geopolitickým specifikům našeho regionu – příslušnosti Československa k tzv. východnímu bloku spadajícímu do oblasti vlivu Sovětského svazu – a nedemokratickému společenskému systému řízenému monopolem komunistické strany bylo možné v období, na které se tato studie zaměřuje, prosadit libovolná sociální opatření institucionálně a shora, bez ohledu na kulturní specifika, tradice či předsudky panující ve

společnosti. K těmto krokům patřil i vstup žen do zaměstnání, umístění žen na volební kandidátky a jejich prosazení do vedoucích politických a stranických funkcí.

Ženská politická participace má ovšem v Československu tradici už od vzniku první republiky a její kořeny nacházíme již ve spolkové a veřejné činnosti žen na konci 19. a na počátku 20. století. Na půdě Národního shromáždění – Poslanecké sněmovny i Senátu – se ženy objevily hned roku 1918 a přijetí všeobecného aktivního i pasivního volebního práva bylo zakotveno v ústavě z roku 1920. Po roce 1948 však i přes tuto tradici a navzdory značnému vlivu státního a donucovacího aparátu, kontrole nad masovými organizacemi i médií a dalším specifickým totalitního politického systému masivní nástup žen z domácností do zaměstnání a do veřejného života a potažmo vrcholných politických funkcí zdaleka nedoprovázela stejně rychlá změna kulturních hodnot v československé společnosti.

Stranické vedení se nicméně snažilo zastoupení žen v politice ovlivňovat od druhých poúnorových voleb vnitrostranickými doporučeními a později (především od 70. let) i systematicky zvyšovat intenzivní veřejnou kampaní což postupně vedlo k nárůstu počtu žen na půdě československého parlamentu.¹ Nejvíce žen dlouhodobě sice stále pracovalo na úrovni základních organizací KSČ, jejich početní zastoupení v Národním shromáždění však bylo v těsném závěsu.² Podobná situace byla i v ostatních zemích sovětského bloku, byť v jednotlivostech a místních specifikách se přijímaná opatření lišila.³ Ve státech západní Evropy pak vzhledem k bipolárnímu rozdělení poválečného světa můžeme sledovat vývoj společenského postavení žen zcela odlišný od států, které patřily do sovětské sféry vlivu.

Pro srovnání v době vydání této knihy tvoří ženy v průměru pouze 25,2 % členů národních parlamentů na světě,⁴ 20,7 % ministryň (s naprostou převahou v čele ministerstev práce a sociálních věcí, rodiny či životního prostředí), jedenáct žen stojí v čele států, dvanáct žen je předsedkyněmi vlád.⁵ V současnosti se často zmiňuje úspěch severských demokracií, pokud jde

1 BÁRTOVÁ, Eva - BAUEROVÁ, Jaroslava: *Proměny ženy v rodině, práci a ve veřejném životě*. Svoboda, Praha 1987, s. 233.

2 Více k početnímu zastoupení žen v různých úrovních politických institucí mezi lety 1948 a 1968 v kapitole 3, část 3.2.

3 Např. v Litvě tvořily v roce 1985 ženy 35,7 % zvolených poslanců parlamentu a v Lotyšsku v roce 1980 jednu třetinu. Na místní úrovni to bylo ještě více: v komunálních volbách v Lotyšsku v roce 1980 představovaly ženy dokonce 49,2 % zvolených kandidátek. Viz WHITE, Nijole: *Women in Changing Societies: Latvia and Lithuania*. In: BUCKLEY, Mary (ed.): *Post-Soviet Women: from the Baltic to Central Asia*. Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 208.

4 Inter-Parliamentary Union Parline Global Data on National Parliaments, *Monthly Ranking of Women in National Parliaments*, viz <https://data.ipu.org/women-averages> (citováno k 1. 10. 2020).

5 UN Women, *Facts and Figures: Women's Leadership and Political Participation*, viz <http://www.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation/facts-and-figures> (data k lednu a únoru 2019).

o počet žen v politice, avšak k těmto změnám došlo ve Skandinávii teprve v 80. letech 20. století v důsledku zavedení nejprve dobrovolných stranických genderových kvót. Ještě v roce 1950 tvořily ženy ve Švédsku jen 10 % poslanců v parlamentu (Riksdagu).⁶

Podle některých autorek zabývajících se postavením žen v Československu za socialismu bylo zapojení žen do politiky před rokem 1989 minimální a v naprosté většině pouze formální a symbolické.⁷ Tato studie jejich náhled poněkud koriguje a ukazuje reálnou roli žen a jejich podíl na správě věcí veřejných a politickém rozhodování mezi lety 1948 a 1968. Představuje též specifický přínos žen ve vrcholných politických funkcích, který by neměl zůstat ve stínu jejich mužských protějšků, i přesto, že často nebyl na první pohled tolik patrný. To se projevilo i v otázce, se kterou jsem se během svého výzkumu opakovaně setkávala: „A ony byly ve vrcholné politice v té době vůbec nějaké ženy?“ Chtěla bych ukázat, že skutečně byly a usilovnou prací se i ony podílely na politickém životě v Československu.

Jednotlivé kapitoly se postupně podrobněji věnují faktorům kulturním a sociálně-ekonomickým (historické tradici politické participace žen v Československu, ženské otázky v komunistické ideologii a jejímu uplatňování v SSSR a v Československu v praxi) i institucionálním (typu volebního systému, volebním zákonům a také existenci či neexistenci genderových kvót ve sledovaném časovém období). A především celkově roli a aktivitě žen v konkrétních volebních obdobích Národního shromáždění z kvalitativního i kvantitativního hlediska, protože se jedná o dosud nedostatečně popsané téma. Hlavním téžiskem této studie je činnost a aktivita žen v Národním shromáždění v letech 1948–1968, ve stručnosti se však zabývá i ženami v ÚV KSČ a ve vládě v tomto období.

První kapitola zkoumá již zmíněné kulturní faktory – problematiku působení žen ve vrcholných politických funkcích zasazuje do širšího kontextu české tradice politické participace žen a v ní převládajících tendencí. Je třeba vzít v úvahu historické pozadí a počátky politické aktivity žen v Československu. Zásadním milníkem zde bylo zavedení všeobecného aktivního a pasivního volebního práva pro ženy spolu se vznikem Československé republiky v roce 1918, které však vstoupilo v platnost až s přijetím Ústavy Československé republiky 29. února 1920, necelé dva měsíce před řádnými parlamentními volbami.

6 NORRIS, Pippa: *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 180.

7 Např. Marie Čermáková in ČERMÁKOVÁ, Marie – NAVAROVÁ, Hana: *Ženy a volby '90*. Sociologický ústav ČSAV, Praha 1990; HAVELKOVÁ, Hana: Jako v loterii: politická reprezentace žen v ČR po roce 1989. In: HAŠKOVÁ, Hana – KRÍŽKOVÁ, Alena – LINKOVÁ, Marcela (eds.): *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Sociologický ústav AV ČR, Praha 2006, s. 25–42.

Kulturním faktorům se věnuje i následující kapitola, která se zabývá vztahem socialistické ideologie k ženské emancipaci v teorii i žité praxi. Pro analýzu postavení a postojů vrcholných političek 40. až 60. let 20. století je určující státní politika komunistického režimu vůči ženám a jeho postoj k rovnoprávnosti mužů a žen ve společnosti. Na Západě se v 50. a 60. letech začíná výrazně prosazovat takzvaná druhá vlna feminizmu, která požaduje svobodu rozhodování a životní seberealizaci pro ženy včetně možnosti budovat si profesní kariéru. Ve východní Evropě se však uplatnila jiná cesta, a to již o celá desetiletí dříve, v Rusku prakticky již od 20. let, po revoluci v roce 1917, či výrazněji po vyhlášení Sovětského svazu 30. prosince 1922.

Druhá kapitola se proto zabývá dvěma stránkami problematiky vztahu socialistické ideologie k emancipaci žen, nejprve teorií (v části *Emancipace žen v socialistické ideologii*) a následně pokusy o její aplikaci do každodenní reality v SSSR a v lidově demokratickém Československu v částech nazvaných *Postavení žen v každodenní praxi Sovětského svazu* a *Postavení žen v praxi lidově demokratického Československa*. Dané téma vysvětluje v kontextu diskrepance mezi komunistickou ideologií a žitou realitou, která se značně odlišovala od oficiální politiky.

Institucionálním faktorům – specifickým politického systému a problematice genderových kvót i volebního systému – se věnuje 3. kapitola. Následující kapitoly sledují politické osudy žen ve vrcholné politice v časovém rozmezí let 1948–1968 a analyzují jejich politické projevy, legislativní návrhy a další činnost ve sledovaném období. Tato témata rozdělujeme podle vrcholných politických institucí, ve kterých ženy působily – na ženy v Národním shromáždění (4. kapitola) a v ÚV KSČ (5. kapitola).

Při zkoumání postavení žen v politice jsem stále znovu narážela na významnou podobnost životních osudů první pounorové generace vrcholných československých političek za druhé světové války, což mě přimělo k zařazení alespoň stručné přehledové kapitoly o válečné zkušenosti těchto politických představitelk, která knihu uzavírá.

Téma studie – role a postavení žen ve vrcholné politice v Československu ve 20. století – vychází z mého dlouhodobého odborného zájmu v rámci studia politologie na Filozofické fakultě Karlovy Univerzity a v původní verzi šlo o text mé disertační práce. Kniha se zaměřuje na hraniční problematiku, a proto si její zpracování vyžádalo multidisciplinární přístup na pomezí historiografie, komparativní politologie, sociologie a genderových studií. Použitými metodami jsou vedle historických analyticko-syntetických přístupů a analýzy relevantních pramenů české i zahraniční literatury též orální historie a biografický přístup u životních osudů vybraných političek a dále metody používané pro výzkum dějin žen a genderovou analýzu. Cílem této

studie ovšem není analýza genderového diskurzu, její hlavní těžiště zůstává v oblasti politické vědy a české politické historie.

Jako teoretický rámec pro analýzu postavení žen ve vrcholné politice v Československu v období let 1948–1968 posloužily v této studii současné přístupy komparativní politologie zkoumající faktory, které vedou k vyššímu politickému zastoupení žen v mezinárodním srovnání jednotlivých národních států (institucionální, socioekonomická, kulturní a případně i geopolitická specifika) a teorie generací vycházející z díla německého sociologa Karla Mannheima.

Jako základní zdroj informací o politickém působení jednotlivých českých a slovenských poslankyň pro tuto studii sloužila databáze a rejstříky Digitální knihovny Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky (dostupné na stránkách <https://www.psp.cz/eknih/index.htm>). Pro vyhledání znění jednotlivých zákonů byly využity archivní materiály ze stránek Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR <http://www.psp.cz>, databáze <http://www.zakony.cz>, <https://www.zakonyprolidi.cz/>, <https://www.noveaspi.sk/>, <https://www.beck-online.cz/>, <https://www.epravo.cz> či elektronický archiv Rakouské národní knihovny http://alex.onb.ac.at/tab_rbo.htm.

1. PRŮŘEZ HISTORIÍ ŽENSKÉ POLITICKÉ PARTICIPACE V ČESKÝCH ZEMÍCH OD KONCE 19. STOLETÍ DO ROKU 1948

1.1 DO VZNIKU SAMOSTATNÉHO ČESKOSLOVENSKA

Jednou z kategorií sledovaných při výzkumu ženské politické participace jsou kulturní faktory, zahrnující jak kulturu, hodnoty, přesvědčení a předsudky v dané společnosti, tak historickou tradici, na kterou politický režim navazoval a z níž vycházel. Na počátku námi zkoumaného období, v roce 1948, Československo za sebou mělo již dvacet let od zavedení všeobecného volebního práva pro ženy a aktivní politické participace žen. První nesmělé krůčky několika odvážných političek se staly vzorem pro následující generace a zkušeností, ze které mohly čerpat jejich následovnice.

Časové období první republiky je oblastí poměrně dobře pokrytou historickými pracemi různého druhu. Cílem následujících stránek je tak pouze přehledové uvedení do problematiky pro pochopení kontextu.⁸ Poválečnou politickou scénu nelze zkoumat izolovaně od předcházejících událostí – i přes radikální změnu politického režimu po únorovém převratu v roce 1948 můžeme pozorovat zřetelnou kontinuitu některých procesů a zvyklostí na půdě parlamentu.

Počátky politické participace žen v českých zemích můžeme vysledovat do poloviny 19. století. Za habsburské monarchie byla výrazným impulsem revoluce v roce 1848, několik žen se účastnilo již Slovanského sjezdu⁹ a s ním spojené politické agitace. Proti politické emancipaci žen vystupovaly v tuto dobu jak katolické politické strany, tak staročeši, kteří toto hnutí považovali

8 Pro další studium počátků ženské politické participace doporučuji například knihy Jany Malínské, Marie Bahenské či Dany Musilové: BAHENSKÁ, Marie – MALÍNSKÁ, Jana (eds.): *Ženy a politika (1890–1938)*. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2014; BUREŠOVÁ, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2001; MALÍNSKÁ, Jana: *Do politiky prý žena nesmí, proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Libri – SLON, Praha 2005; MUSILOVÁ, Dana: *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1938*. Nakladatelství Němec – Veduta, Praha 2007.

9 Slovanský sjezd v Praze proběhl ve dnech 2. až 12. června 1848. Jeho záměrem bylo sjednotit všechny Slovanů žijící v rakouské monarchii, Slované žijících v jiných částech světa se ho mohli účastnit jako hosté. Měl se zabývat mimo jiné vytvořením spolku rakouských Slovanů a programovým stanovením jejich postoje k ostatním národům rakouské monarchie a také k nerakouským Slovanům. Po propuknutí pražského červnového povstání 12. června 1848 byl však sjezd přerušen a nikdy nebyl formálně ukončen.

za hrozbu, jež by mohla vést k fragmentarizaci společnosti. To narušovalo jejich představu o jednotném národním programu, na který se orientovali.

Katolické strany byly tradičně konzervativní a nejinak tomu bylo i v případě ženské otázky. Žena podle nich neměla mít stejná práva jako muž, její rolí byla podřízenost manželovi, životním posláním pak výchova dětí a péče o domácnost.

V této době se naléhavějším problémem zdál přístup žen ke vzdělání, byly zakládány první vzdělávací spolky, první gymnázium a teprve o řadu let později přišlo i studium žen na univerzitách. Významnou úlohu v těchto snahách sehrál Americký klub dam, který byl založen roku 1865¹⁰ a v němž se vlastenecký mecenáš Vojtěch Náprstek po svém desetiletém pobytu ve Spojených státech amerických snažil zprostředkovat vzdělání a technologické novinky českým ženám ze středních vrstev. Americký klub dam tak byl nejstarší ženskou organizací na území habsburské monarchie a díky své bohaté odborné knihovně a pořádaným přednáškám z mnoha vědních oborů (historie, umění, psychologie, ale i techniky, medicíny či politiky) i centrem ženské vzdělanosti. Přednášejícími byli významní spisovatelé, vědci, cestovatelé či politici.

Tisíce žen, které za roky působení klubu prošly jeho kurzy, se podílely na zakládání dalších ženských spolků, veřejné práci i počátečních bojů za volební právo žen. Jedním z nejdůležitějších z jeho následovníků byl Ženský výrobní spolek, založený v Praze roku 1871 Karolinou Světlou, jež se stala také jeho předsedkyní; jednatelkou spolku byla Eliška Krásnohorská.¹¹ Cílem Ženského výrobního spolku bylo vychovávat a vzdělávat ženy, aby byly schopné se o sebe samy postarat a užít se a nebyly již zcela závislé na svých mužích. Probíhaly v něm i jazykové kurzy, kurzy ručních prací či osvětové přednášky. Při spolku byla zřízena spolková škola zaměřená na výuku praktických předmětů, kterou mohly navštěvovat také dívky z chudých rodin.

Svou působností se Ženský výrobní spolek na rozdíl od Amerického klubu dam (zaměřeného spíše na ženy z bohatších středostavovských buržoazních vrstev) orientoval více na chudší ženy a na oblast venkova. Byl také řádným registrovaným spolkem se stanovami, valnou hromadou a řídicím výborem, kdežto Americký klub dam byl organizací spíše neformálního rázu. Počet členek spolku překročil jeden tisíc a dál narůstal. Ženský výrobní spolek představoval významný krok k emancipaci žen, kterým nabízel možnost uplatnění i mimo sféru domácnosti.

Otázka ženského volebního práva se do politického programu dostává teprve v 90. letech 19. století, a to u sociální demokracie. Tato strana ženám umožňovala zapojit se do práce v její vnitřní organizaci a od roku 1890 prosazovala ženské volební právo i na demonstracích 1. máje. Díky sociální

10 LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě*. Mladá fronta, Praha 1999, s. 241.

11 Tamtéž, s. 66.

demokracii také začal roku 1892 vycházet nejprve jako dvoutýdeník čistě český *Ženský list*, který se po svém založení v Brně posléze přesunul do Prahy. K výraznější aktivizaci ženského hnutí však došlo až v boji o všeobecné rovné volební právo na přelomu 19. a 20. století.

Roku 1897 se v Praze konal První sjezd českoslovanských žen, který požadoval stejná politická práva pro ženy jako pro muže. Téhož roku byl založen i Ústřední spolek českých žen, další ženská organizace, která měla prosazovat usnesení sjezdu a jednou z jejích viditelných aktivit bylo i vydávání vlastního časopisu nazvaného *Ženský svět*. Jednou z jeho redaktorek byla až do roku 1907 i spisovatelka Teréza Nováková.¹²

Roku 1904 pak byl založen Ženský klub český, který se již zásadním způsobem odlišoval od ostatních ženských spolků. Vyučovali a přednášeli v něm přední univerzitní profesori nebo politici. Klub se podílel i na vzniku Výboru pro volební právo žen. Jeho zakladatelkou a předsedkyní byla Františka Plamínková (1875–1942), pozdější významná poslankyně a senátorka. V listopadu 1905 proběhla rozsáhlá demonstrace za všeobecné volební právo. To se sice touto akcí prosadit nepodařilo, nicméně ženy získaly alespoň volný přístup do politických stran.¹³

I tak měla ale část žen již v této době aktivní volební právo, konkrétně po přijetí nového volebního řádu (č. 41/1873) roku 1873. Šlo však jen o výjimky: bohaté vdovy po velkostatkářích, které po smrti manžela samy spravovaly majetek (statek byl napsán na ně), a proto se také mohly spolupodílet na rozhodování o věcech veřejných.¹⁴ Prostřednictvím zástupce mohly volit do velkostatkářské kurie, ale pouze do roku 1907, kdy byl kuriální systém zrušen a i tyto ženy volební právo zase ztratily.¹⁵

V únoru a v březnu 1908 se konaly volby do zemského sněmu, ve kterých měly některé ženy právo hlasovat. Šlo o ty, jež platily minimálně osm korun přímých daní ročně.¹⁶ Několik politických stran umístilo ženy i na své volební kandidátky. Mezi nimi též sociální demokracie, která, jak už jsme zmínili, měla boj za volební právo žen ve svém programu již delší dobu. K prvním kandidujícím ženám – političkám za sociální demokracii patřila redaktorka Karla Máchová (1853–1910), jež se ucházela o přízeň voličů ve volebním obvodu Hradčany – Vyšehrad – Holešovice a při volbách 27. února 1908 obdržela téměř pět set hlasů, skoro stejný počet jako její stranický kolega František Soukup.¹⁷

12 WAGNEROVÁ, Alena K.: *České ženy*. Fragment, Praha 2003, s. 17.

13 UHROVÁ, Eva: *Radostná i hořká Františka Plamínková*. Mediasys, Praha 2014.

14 VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel: *České právní dějiny*. Aleš Čeněk, Plzeň 2008, s. 233.

15 MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Linde, Praha 2003, s. 232.

16 Tamtéž, s. 270.

17 Tamtéž.

Asi dvě stě hlasů získala dcera mladočeského novináře Karla Tůmy, učitelka z pražského Žižkova Marie Tůmová (ve volebním obvodu Vysoké Mýto – Skuteč – Hlinsko). Za spojené státoprávní strany za obvod Německý Brod – Humpolec – Polná kandidovala také učitelka Božena Zelinková z Čáslavi, nakonec však svůj politický boj těsně před volbami vzdala.¹⁸ Neměli bychom opomenout ani Olgu Stránskou-Absolonovou, první ženu kooptovanou do nejvyššího stranického orgánu, výkonného výboru České strany pokrokové, v červnu 1908.¹⁹ V této politické straně působila celá řada výrazných ženských osobností, například Věra Marie Babáková, Pavla Moudrá či Pavla Buzková.

Se svou politickou činností měly však ženy mnohé problémy. Roku 1912 byla v doplňovacích volbách do českého zemského sněmu zvolena první českou poslankyní spisovatelka Božena Viková-Kunětická. Měla nahradit Václava Škardu, poslance za mladočeskou stranu, po jehož smrti se jeden mandát uvolnil (za obvod Mladá Boleslav – Nymburk). Český místodržitel kníže František Thun však byl jednoznačně proti tomu, aby ho získala žena, a odmítl Vikové-Kunětické udělit potřebná osvědčení.²⁰ Vyžádal si jednoznačné zamítavé stanovisko i od ministra vnitra Heinolda, toho se však nedočkal, proto sice zopakoval své zamítnutí, ale konečné rozhodnutí přenechal českému zemskému sněmu. Činnost českého zemského sněmu ovšem byla v posledních předválečných letech v důsledku obstrukcí německých poslanců zablokována a sněm nepracoval, svou poslanceckou práci tedy nemohla vykonávat ani B. Viková-Kunětická. Mandát tedy zůstal prozatím neobsazen. Z hlediska účasti žen v politice ale bylo její zvolení i tak průlomovým historickým okamžikem.²¹

1.2 PO VZNIKU ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

Situace se radikálně změnila s koncem první světové války. Vznik samostatného Československa byl nejen přelomovým milníkem v historii naší země a završením mnohaletého úsilí o národní emancipaci a samostatný stát, zcela zásadní význam ale měl i v historii českého ženského emancipačního hnutí. Ve slavné *Washingtonské deklaraci* T. G. Masaryka z 18. října 1918 se kromě prohlášení nezávislosti Republiky československé objevila i věta o rovnosti žen

18 Tamtéž.

19 MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, sv. I. Doplněk, Brno 2005, s. 384.

20 KOŘALKA, Jiří: Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912. *Documenta Pragensia XIII. Žena v dějinách Prahy*, 1996, s. 307–319.

21 Více např. in: ŽELEZNÁ, Hana: Božena Viková-Kunětická. Na konci cesty? In: BAHENSKÁ, Marie – MALÍNSKÁ, Jana (eds.): *Ženy a politika (1890–1938)*, s. 203–212.

a mužů: *Ženy budou postaveny politicky, sociálně a kulturně na roveň mužům.*²² Tomáš Garrigue Masaryk ženskou emancipaci i vzdělávání osobně velmi podporoval, často mezi svými známými mluvil o pozitivním vlivu žen při jejich zapojení do politiky a nejednou prý dokonce prohlásil: [...] *žena je vůbec lepší než muž...*²³

V ústavě z roku 1920, paragrafu 106, hlavě páté, zabývající se rovností všech občanů, je již výslovně zmíněno, že *výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají.*²⁴

Atmosféru příznivou pro ženskou otázku pomohla vytvořit první světová válka, kdy ženy dokázaly, že zvládnou zastat i do té doby jim zapovězená povolání. Některé se zapojily svým způsobem i do odboje, kupříkladu Alice Masaryková strávila období od října 1915 do července 1916 ve vazbě pro podezření, že ukrývá politické dokumenty a deníky svého otce, které měly dosvědčovat jeho vlastizrádnou činnost.²⁵

Do Revolučního národního shromáždění (RNS) zasedlo deset političek,²⁶ z celkového počtu dvou set sedmdesáti členů RNS tak zde ženy tvořily pouhých 3,7 %. Poslanci však nebyli do prvního československého zákonodárního tělesa přímo zvoleni, nýbrž kooptováni na základě takzvaného Švehlova klíče, zachovávajícího počty mandátů dle posledních předválečných voleb do českého zemského sněmu roku 1911.²⁷ Proto ani ženy-poslankyně nebyly do své funkce zvoleny v lidovém hlasování, ale delegovány na základě rozhodnutí svých politických stran (s jedinou výjimkou zmiňované Boženy Vikové-Kunětické, zvolené v roce 1912 do českého zemského sněmu). I z tohoto důvodu se nakonec poslankyněmi staly především ženy již dříve aktivní a činné v ženských či osvětových spolcích, se zkušenostmi z veřejné činnosti a někdy i z práce v ústředí politické strany. Nešlo tedy o žádné nezkušené nováčky, kteří by svou funkci vykonávali pouze formálně, ale často o velmi činnorodé a produktivní členky svých stran.

Ani jednu ženu do RNS nenominovala Československá strana lidová. Ženské katolické spolky odmítaly účast žen ve vysoké politice s odůvodněním, že

22 PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu I., 1918–1919*. Lidové noviny, Praha 1991, s. 47.

23 GAŠPÁŘIKOVÁ-HORÁKOVÁ, Anna: *U Masarykovcov*. Academic electronic press, Bratislava 1995, s. 18.

24 Ústava Československa z roku 1920. Zákon 121/1920 Sb.

25 Více o tomto období života Alice Masarykové v jejím výboru korespondence z vězení: HÁJKOVÁ, Dagmar – SOUKUP, Jaroslav (eds.): *Drahá mama/Dear Alice. Korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916*. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2001.

26 Viz tabulka 1.

27 Antonín Švehla se zásadní měrou podílel na politických jednáních po vzniku Československé republiky a přišel s řešením poměru zastoupení politických stran v Národním výboru, označovaným jako Švehlův klíč. Klíč byl uplatněn i později, když se jednalo o rozšíření Národního výboru do Revolučního národního shromáždění. Viz KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky, díl 1. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Libri, Praha 2000, s. 63–64.

je neslučitelná s jejich mateřskou rolí, v čemž zachovávaly svou politickou linii hláсанou již v polovině 19. století.²⁸

Původní profese jednotlivých zvolených poslankyň byly velice různorodé. Nalezneme mezi nimi tabákové dělnice (Johana Kaňová, Františka Kolaříková), úřednici (Božena Ecksteinová-Hniličková), učitelku a později slavnou spisovatelku (Božena Viková-Kunětická), aktivistku ženských osvětových hnutí (Ludmila Zatloukalová-Coufalová) i političku (Fráňa Zemínová), živnostenskou inspektorku či sociální pracovníci. Politicky se angažovala i dcera prezidenta republiky Alice Masaryková, která vystudovala historii, filozofii a sociologii. Uvedené profese přitom odpovídaly politickým stranám, jež poslankyně zastupovaly, a poměrně věrně kopírovaly profesní složení elektorátu těchto stran. Sociální demokracii tak zastupovaly dělnice, ale i úřednice; agrárníky selka Anna Chlebounová a ženská aktivistka Ludmila Zatloukalová-Coufalová, která také pocházela ze selské rodiny. Národní socialisty reprezentovala politička a původně účetní Fráňa Zemínová a anarchistka a ženská aktivistka Luisa Landová-Štychová, českou státoprávní demokracii pak živnostenská inspektorka odboru sociální péče hlavního města Prahy Eliška Purkyňová a dále již zmíněná spisovatelka Božena Viková-Kunětická.

V některých případech byla poslankyně do RNS delegována až ke konci volebního období, a aktivitu tak mohla vyvíjet teprve ve volebním období následujícím, pokud byla opět zvolena. Jednalo se kupříkladu o Elišku Purkyňovou, jejíž činnost tak zůstává na půdě RNS poměrně skromná. Již v následujícím volebním období se ale aktivně angažovala.

Ne všechny poslankyně však nárokům kladeným na zastupitelskou funkci dostály, což se týkalo například Johany Kaňové, nominované za Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou. Do chodu RNS se prakticky vůbec nezapojila, je ale třeba přihlídnout k tomu, že mandát získala až ke konci volebního období na pouhé tři měsíce po poslankyni Alici Masarykové, jež zastupovala Slovenský klub.

K neaktivnějším poslankyním na půdě RNS patřila bezpochyby Božena Ecksteinová-Hniličková. Byla členkou největšího počtu výborů, deseti z třiceti pěti existujících.²⁹ Později sice z výboru právního, zahraničního a mírového vystoupila, přesto se však jednalo o značné množství práce. Nebyla to ovšem její jediná aktivita, zastávala i vysoký stranický post jako členka představenstva výkonného výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické.

28 MUSILOVÁ, Dana: Některé aspekty politické činnosti žen v Národním shromáždění 1918–1938. In: LASICOVÁ, Jana (ed.): *Sféry ženy – právní, politické, ekonomické vědy*. Fakulta humanitních věd Univerzity Mateje Bela v Banské Bystrici – Sociologický ústav AV ČR, Banská Bystrica – Praha 2004, s. 206, pozn. 8.

29 Viz tabulka 1.

Ostatní poslankyně působily většinou ve dvou či třech výborech.³⁰ Johana Kaňová a Ludmila Zatloukalová-Coufalová se do práce ve výborech nezapojily vůbec. L. Zatloukalová-Coufalová se na půdě parlamentu prakticky nevyskytovala, dala přednost své práci v ženských spolcích, na schůzích byla neustále omlouvána pro jiné zaměstnání nebo pro churavost.³¹ Z deseti žen pouze polovina využila svého práva pronést projev a vystoupit před ostatními poslanci se svými názory.³²

Nejaktivnější byly členky strany národně socialistické, nejslabší výsledky naopak vykazovaly členky strany agrární a strany sociálně demokratické. To byla poněkud paradoxní situace, protože právě sociální demokracie byla první z politických stran, které se angažovaly v boji za to, aby ženám bylo umožněno aktivně se zapojit do politického života, jak jsme již zmínili.

Ideologické zaměření strany, k níž daná poslankyně příslušela, nehrálo příliš významnou roli při volbě výborů, kterých byly poslankyně členkami. Převažovaly výbory zabývající se zdravotnictvím, sociální pomocí nebo výživou. V některých případech, u strany agrární a sociálně demokratické, se však vliv stranické příslušnosti přece jen projevil. Anna Chlebounová byla členkou agrárního výboru a Františka Kolaříková výboru pro vyživovací prostředky.

1.3 PRVNÍ VOLBY V ČESKOSLOVENSKU

První volby, ve kterých mohly ženy nově nabyté aktivní volební právo uplatnit, byly komunální volby v roce 1919, kde se volili představitelé obecních zastupitelstev.³³ Poprvé se politické strany musely zaměřovat i na voličky a hledat témata, kterými by je mohly oslovit. Zvolené zastupitelky se mohly podílet na přípravě legislativy, která se týkala jich samotných. V roce 1920 pak šly ženy poprvé volit do obou komor parlamentu.³⁴ Získaly rovněž volný přístup na vysoké školy a rok 1919 přinesl i zrušení povinnosti celibátu učitelek odůvodněné tím, že *nikdo nemá práva, aby omezoval přirozená práva člověka*.³⁵

Ženy se začínají poprvé ve výraznější míře objevovat ve veřejných a politických funkcích, velký rozmach zažívají i ženské zájmové spolky a organizace. Jednou z jejich čelných představitelky byla již zmiňovaná Ludmila Zatloukalová-Coufalová, členka agrární strany z Brna, která byla veřejně

30 Viz <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/jmenny/index.htm> (citováno k 25. 3. 2021).

31 Viz <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/jmenny/z.htm> (citováno k 25. 3. 2021).

32 Viz tabulka 1.

33 Umožňoval jim to volební řád, zákon ze dne 31. 1. 1919. Řád volební v obcích Republiky československé. Zákon č. 75/1919 Sb., částka 16/1919.

34 Po přijetí únorové ústavy z roku 1920, zákon 121/1920 Sb., § 9–10.

35 Viz http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1439_00.htm (citováno k 25. 3. 2021).

činná již před první světovou válkou. Ve 20. letech se zasloužila o znovuoobnovení Zemské organizace pokrokových žen na Moravě, zastřešující instituce četných ženských sdružení, ke kterému došlo 9. června 1924. Následně byla zvolena předsedkyní jejího ústředního výboru a této práci věnovala veškerý svůj volný čas až do konce první republiky. Přestože byla v následujících letech ještě dvakrát zvolena poslankyní (roku 1920 a roku 1929), vždy se mandátu vzdala. Do aktivní politiky se vrátila až ve 30. letech, byť pouze na komunální úrovni: 4. října 1931 byla zvolena ve své rodné obci Svěsedlice historicky vůbec první starostkou na Moravě.³⁶

Mnoho žen se vstupu do aktivní politiky vyhýbalo, pracovaly však aktivně uvnitř ženských spolků a organizací a snažily se zlepšit postavení žen ve společnosti z nepolitických pozic. Často se ale právě působení v zájmové organizaci stalo prvotním impulsem pro vstup do politické strany a pro zahájení stranické politické práce.

Zastřešující organizací mnoha podobných ženských spolků a sdružení byla Ženská národní rada, v jejímž čele působila jako jednatelka právnička a pozdější poslankyně národně socialistické strany Milada Horáková. Ženská národní rada ve své existenci navazovala na Ženský klub český, který vznikl již roku 1903 a při němž byl o dva roky později založen i Výbor pro volební právo žen.³⁷ Vedle Milady Horákové byla významnou ženskou funkcionářkou i poslankyně a senátorka Františka Plamínková, která byla zároveň předsedkyní Ženské národní rady, místopředsedkyní Mezinárodní ženské rady a Mezinárodní aliance pro volební právo žen.³⁸

V roce 1935 sdružovala Ženská národní rada padesát členských organizací s dvaceti sedmi tisíci členkami, včetně již zmíněné Zemské organizace pokrokových žen moravských. Její činnost prakticky skončila v roce 1940, kdy byla začleněna do Národního souručenství spolu s mužskými spolky. Ženy tak přišly o možnost podílet se na činnosti na vyšších než krajských úrovních a v roce 1942 Ženská národní rada definitivně oznámila likvidaci.³⁹

V období první republiky (1918–1938) kolísalo zastoupení žen v parlamentu mezi 3 a 5 %, v Senátu tvořily ženy průměrně 3,35 % členů.⁴⁰ Pro poslance bylo ze začátku poměrně těžké zvyknout si na přítomnost žen v parlamentu. Ženy měly podle jejich názoru zůstat především ženami, a to i na půdě Ná-

36 Více in: BUREŠOVÁ, Jana: Zemská organizace pokrokových žen moravských jako představitelka a pokračovatelka liberalizačních a demokratizačních snah žen na Moravě za první ČSR. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Historica*, 2000, č. 29, s. 143–156.

37 BUREŠOVÁ, Jana: *Proměny společenského postavení žen v první polovině 20. století*, s. 41.

38 JECHOVÁ, Květa: Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2008*, s. 74–76.

39 BUREŠOVÁ, Jana: *Proměny společenského postavení žen v první polovině 20. století*, s. 42.

40 Viz příloha 1.

rodního shromáždění. Byla jim vyhrazena tradiční „ženská témata“, jako byla péče o rodinu a děti, sociální práce, zlepšování životních podmínek chudých a nemocných či vzdělávání. Ženy zde byly v této době vždy vnímány spíše jako sociální skupina než jako jednotlivci. Příslušnost k ženskému pohlaví tak měla předurčovat oblasti zájmu a činnosti dané poslankyně, alespoň tak tomu bylo nakloněno veřejné mínění.⁴¹

Přesto si ženské zastupitelky volily i témata blízká zaměření své politické strany. To se projevovalo hlavně u členek strany agrární a sociálně demokratické v orientaci na zemědělskou problematiku a na situaci dělníků. I po následujících volbách se počet žen v parlamentu vždy pohyboval kolem deseti až patnácti. U všech velkých politických stran vznikly ženské sekce, jejich členky se však i nadále věnovaly především vytváření zázemí pro své mužské kolegy, organizovaly například stranické plesy a zábavy či přednášky pro další členky.

Nejvyšší počet žen v Národním shromáždění a v Senátu se sešel v průběhu prvního funkčního období (25. 4. 1920 – 14. 11. 1925). V Poslanecké sněmovně zasedlo patnáct poslankyň, v Senátu po celé toto období pracovaly tři senátorky.⁴² Z nich nejvyšší dosaženou funkci zastávala poslankyně Eliška Purkyňová jako místopředsdkyně zdravotního výboru parlamentu, ve kterém bylo pro ženy tradičně vyhrazeno místo.⁴³ Výjimečně se však i ženě podařilo stát se členkou tradičně „mužského“ výboru, například poslankyně Betty Karpíšková zastupovala sociální demokracii v branném výboru.⁴⁴

V období první republiky ženy neobsadily žádnou z vedoucích pozic v Poslanecké sněmovně, Senátu či vládě. Za nejvýraznější úspěch, jež ženy-političky dosáhly, bylo možné považovat funkci místopředsdkyně poslaneckého klubu národně socialistické strany, kterou zastávala Františka Zemínová.

1.4 DRUHÁ REPUBLIKA A DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA

Nucené odstoupení pohraničních sudetských oblastí Německu znamenalo počátek dramatických politických změn pro všechny politiky a političky v Československu. Zákonodárci a zákonodárkyně, kteří zastávali své funkce za volební obvody ležící na odstoupeném území, za druhé republiky o svůj mandát přišli. Zbývající poslanci a poslankyně, s výjimkou komunistů, se sdružili v obou sněmovnách do dvou klubů: sociální demokraté a národní

41 RAKUŠANOVÁ, Petra: Ženy v politice a postoje veřejnosti. *Naše společnost*, 2003, č. 1–2, s. 25–28.

42 Viz příloha 1.

43 Viz <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/rejstrik/vybory.htm> (citováno k 25. 3. 2021).

44 Tamtéž.

socialisté do klubu Národní strany práce a ostatní do klubu Strany národní jednoty. Po vyhlášení zmocňovacích zákonů⁴⁵ se však parlament stal přebytečnou institucí bez praktického vlivu na probíhající události. Vládní nařízení č. 379/1938, o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě, ze dne 21. prosince 1938 navíc znamenalo zásadní změnu postavení žen ve společnosti, jelikož prosadilo propuštění všech vdaných žen ze státních služeb. Delegace političek a ženských funkcionářek vedená agrární poslankyní Marií Tumlířovou se pokoušela proti tomuto opatření agitovat u prezidenta Háchy, avšak nesetkala se s porozuměním.⁴⁶

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava parlament definitivně zanikl, prezident Hácha jej rozpustil 21. března 1939. Mnohé poslankyně a senátorky byly stejně jako jejich mužští kolegové vystaveny riziku pronásledování, především pak členky komunistické a sociálně demokratické strany. Tři poslankyně za německou sociální demokracii, které byly židovského původu, musely uprchnout – podařilo se jim dostat se do exilu do Londýna. Do Velké Británie později emigrovalo ještě mnoho bývalých poslankyň a senátorek – například Anežka Hodinová-Spurná,⁴⁷ Elvira Kuhnová, Marie Jurnečková-Vorlová či senátorka Karla Pfeiferová.⁴⁸ Jiné poslankyně si pro místo svého exilu zvolily Moskvu, jako například Božena Macháčová-Dostálová.⁴⁹

V období druhé republiky byla činnost ženských organizací násilně přerušena a namísto nich bylo zřízeno Ústředí českých žen. Jeho představitelky se domnívaly, že podpoří-li novou vládu, bude na oplátku vyhověno některým z jejich požadavků, což však byla marná naděje.

Mnohé z předválečných političek se zapojily do odboje či exilové politické činnosti a některé ženské organizace se zformovaly v exilu. Například v Londýně byl na podzim roku 1939 založen Klub československých žen, jehož vznik byl iniciován komunistickou stranou. Pod vedením komunistické političky Anežky Hodinové-Spurné se věnoval především sociální a kulturní činnosti či charitě. Vedle Klubu československých žen vznikl v Británii v roce 1941 jeho demokratický protipól – Spolek československých žen, kterému se

45 Ústavní zákon č. 330/1938 Sb., o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací byl ústavní zákon, kterým byla vláda zmocněna měnit či doplňovat zákony vládními nařízeními a prezident mohl měnit i text ústavní listiny svými dekrety. Zmocňovací princip zákona navazoval na zákon č. 95/1933 Sb. z. a n., o mimořádné moci nařizovací, který ale vládu zmocňoval vydávat zákonná opatření jen v hospodářské oblasti.

46 JECHOVÁ, Květa: Emancipace shora. Ženské organizace v českých zemích v druhé polovině 20. století. *Paměť a dějiny*, 2013, č. 4, s. 4.

47 HOUSKOVÁ, Hana: *Ženy v odboji*. Svaz protifašistických bojovníků, Praha 1964, s. 27.

48 Více o této političce in POKORNÝ, Jiří: Odborářka: příklad Karly Pfeiferové. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří – VYKOUPILOVÁ, Libor (eds.): *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006, s. 419–431.

49 HOUSKOVÁ, Hana: *Ženy v odboji*, s. 24.

však nepodařilo výrazněji se prosadit.⁵⁰ Jako zastřešující organizace všech skupin a organizací žen z celé československé emigrace (tedy i žen německé národnosti) byla ustavena Rada československých žen, v jejímž předsednictvu stála rovněž Anežka Hodinová-Spurná či Marie Jurnečková-Vorlová.⁵¹

Na přijetí mnichovské dohody statečně reagovala Františka Plamínková, když v září 1938 zaslala otevřený dopis Adolfu Hitlerovi, v němž ho označila za diktátora.⁵² Za gesto odporu nacistický režim Františku Plamínkovou potrestal – ihned po vzniku protektorátu byla senátorka uvězněna. Dosáhla sice ještě dočasného propuštění na základě zahraniční přímluvy, ale po atentátu na Reinharda Heydricha byla zatčena a odvezena do Terezína. Na konci června 1942 byla popravena Gestapem v Praze na Pankráci. Další významná prvorepubliková politička, senátorka Betty Karpíšková, zemřela v roce 1942 v Osvětimi. Do koncentračních táborů se dostala celá řada bývalých československých političek a mnoho žen se zapojilo i do domácího či zahraničního protinacistického odboje. Podrobněji se válečné zkušenosti jednotlivých političek a jejich účasti na odbojových aktivitách budeme věnovat v samostatné kapitole 6.

1.5 POLITICKÁ PARTICIPACE ŽEN PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE (DO ROKU 1948)

Po skončení druhé světové války se postupně začínala obnovovat činnost předválečných institucí a organizací včetně aktivity ženských spolků. Všechny povolené politické strany⁵³ měly ženské sekce, které se aktivně zabývaly svými zájmy, jako bylo prosazení rovnoprávnosti žen a mužů pomocí právních úprav či účast žen v politice.

V poválečných letech byla přijata také řada opatření, zákonů a nařízení, které ženám zaručovaly pracovněprávní ochranu či za stejnou práci stejnou

50 PERNES, Jiří: *Komunistky s fanatismem v srdci*. Brána, Praha 2006, s. 18.

51 HOUSKOVÁ, Hana: *Ženy v odboji*, s. 27.

52 WAGNEROVÁ, Alena K.: *České ženy*, s. 29.

53 Po druhé světové válce byly v českých zemích obnoveny pouze čtyři politické strany, sdružené v Národní frontě Čechů a Slováků. Tři z nich byly levicové – Komunistická strana Československa, Československá sociální demokracie, Československá strana národně socialistická – a tvořily tzv. Socialistický blok. Čtvrtá byla Československá strana lidová. Činnost ostatních politických stran povolena nebyla – nejen těch, které vznikly v období druhé republiky a údajně se zapojily do kolaborace s nacistickým Německem, ale ani prvorepublikových pravicových stran, jako byla Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrární strana) nebo Československá strana národně demokratická, či strany národnostních menšin. Politické strany povolovala přímo Národní fronta Čechů a Slováků, teprve po jejím svolení mohl novou stranu připustit ministr vnitra. Základní podmínkou pro obdržení souhlasu NF bylo přijetí programu vlády danou stranou.

mzdu jako u mužských zaměstnanců. Dekret prezidenta republiky⁵⁴ pak umožnil opětovný návrat provdaných žen do pracovních pozic ve státní a veřejné správě, které musely za druhé republiky opustit.⁵⁵

Do země se z emigrace vrátila většina bývalých političek. Ne všechny se znovu zapojily do politiky, mnoho z nich se však pokusilo navázat na svou předválečnou činnost. Do parlamentu se vrátila Božena Macháčová-Dostálová, Anežka Hodinová-Spurná, Karla Pfeiferová, Anna Mrskošová, Milena Šmejcová, Františka Zemínová či Jaromíra Žáčková-Batková. V poválečném Prozatímním národním shromáždění (1945–1946) se za dobu jeho ročního působení vystřídalo dvacet žen.⁵⁶

Jednalo se o zákonodárny sbor, který fungoval od 28. 10. 1945 do 18. června 1946 a měl provizorně zajistit zákonodárnou činnost a především připravit první poválečné volby do Ústavodárného národního shromáždění. Také provedl ratihabici⁵⁷ prezidentských dekretů a znovu potvrdil Edvarda Beneše ve funkci prezidenta republiky.⁵⁸ Národní shromáždění bylo jmenováno zvláštním dekretem prezidenta republiky o Prozatímním národním shromáždění z 25. srpna 1945.⁵⁹ Poslanci do něj byli voleni nepřímo národními výbory paritním systémem pouze ze stran Národní fronty (čtyři strany v českých zemích – Komunistická strana Československa, Československá sociální demokracie /později Československá sociálně demokratická strana dělnická/, Československá strana národně socialistická, Československá strana lidová a dvě na Slovensku – Komunistická strana Slovenska /KSS/, Demokratická strana). Poslanecké mandáty byly územně rozděleny poměrem 2:1, dvě stě mandátů pro české země a sto mandátů pro Slovensko.⁶⁰ Celkem v Prozatímním národním shromáždění zasedlo tři sta poslanců, tedy počet vyhlášený ústavou z roku 1920. Levicové politické strany (KSČ, KSS a ČSSD) zde měly dohromady sto čtyřicet členů, komunisté měli početní výhodu i díky zastoupení dvou stran, KSČ a KSS.

Předsedou Prozatímního národního shromáždění byl zvolen dlouholetý poslanec za Československou stranu národně socialistickou Josef David, na

54 Dekret prezidenta republiky č. 74/1945 Sb., o reaktivaci a o opětném ustanovení provdaných žen ve veřejné službě.

55 Na základě vládního nařízení ze dne 21. prosince 1938, č. 379 Sb., o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě.

56 Viz tabulka 7.

57 Ratihabice (lat. ratihabitio, z *ratus* – pevný a *habere* – mít) je dodatečné potvrzení platnosti určitého úkonu nebo právního předpisu. Na rozdíl od ratifikace, která úkon platným teprve činí (*ratificare* – učinit platným), ratihabicí se vyslovuje platnost úkonu od počátku (*ratihabere* – mít za platný). Samotný proces ratihabice se od ratifikace nijak neliší. *Iuridictum, encyklopedie o právu*, viz <https://iuridictum.pecina.cz/w/Ratihabice> (citováno k 6. 10. 2020).

58 Ústavním zákonem č. 57/1946 Sb.

59 Dekret č. 47/1945 Sb.

60 BALÍK, Stanislav – HLOUŠEK, Vít – HOLZER, Jan – ŠEDO, Jakub: *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Masarykova Univerzita v Brně, Brno 2004, s. 124.

pozici místopředsedkyně parlamentu se nově objevuje žena – Anežka Hodynová-Spurná zvolená za KSČ, která tak zastávala dosud nejvýznamnější post svěřený ženě. Při pohledu na seznam členů⁶¹ se neubráníme jistému pohnutí – v parlamentu tehdy zasedla celá řada osobností, z nichž mnohé za pouhých pár let skončí v emigraci, na dlouhá léta ve vězení jako „nepřátelé lidu“ a některé budou dokonce popraveny, jako například národněsocialistická poslankyně a dlouholetá činnovnice ženského hnutí Milada Horáková.

Z dvaceti žen činných v Prozatímním národním shromáždění jedna zastupovala slovenskou Demokratickou stranu, dvě lidovce, tři sociální demokracii, Komunistickou stranu Slovenska reprezentovaly rovněž tři poslankyně, pět mandátů získaly političky z Československé strany národně socialistické a šest bylo komunistických poslankyň z KSČ.⁶² Podrobněji se těmito osobnostem a jejich činnosti budeme věnovat v samostatné kapitole o ženách v parlamentu (kapitola 4).

První poválečné celonárodní volby proběhly 26. května 1946, na jejich základě pak vzniklo nové Ústavodárné národní shromáždění, které mělo mandát stanovený na tři roky a jeho hlavním úkolem mělo být přijetí nové ústavy. Volby byly velkým triumfem komunistické strany, alespoň v českých zemích, kde komunisté získali většinu 40,17 %, tedy 93 mandátů. Druzí byli národní socialisté s 23,7 % (55 mandátů) a po nich sociální demokraté s 15,58 % (37 mandátů).⁶³ Na Slovensku vypadaly volební výsledky jinak, absolutní většinu hlasů tam získala Demokratická strana (62 % volebních hlasů, 43 mandátů) a slovenská komunistická strana (KSS) se umístila až daleko za ní, s 30,37 % a 21 poslanci.

Komunisté počítali s tím, že ve volbách v roce 1946 dosáhnou dobrého výsledku a že by společně se sociálními demokraty mohli získat parlamentní většinu.⁶⁴ To se jim skutečně podařilo: Komunistická strana Československa (40,17 procenta hlasů a 93 mandátů) a Komunistická strana Slovenska (30,37 procenta hlasů a 21 mandátů) obsadily společně s Československou stranou sociálně demokratickou (15,58 procenta hlasů a 37 mandátů) v nově zvoleném Ústavodárném národním shromáždění 151 ze 300 poslaneckých křesel. Byla to však většina velmi těsná, značně labilní a případná spolupráce po volbách byla závislá na ochotě sociální demokracie respektovat dominantní postavení komunistů nebo na tom, že spojenectví sociálních demokratů s komunisty bude mít podle vyjádření KSČ *pevné programové základy*.⁶⁵

61 Viz <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/rejstrik/jmenny/index.htm> (citováno k 6. 10. 2020).

62 Viz příloha 4.

63 BALÍK, Stanislav – HLOUŠEK, Vít – HOLZER, Jan – ŠEDO, Jakub: *Politický systém českých zemí 1848–1989*, s. 124.

64 HÁJEK, Miloš: *Paměť české levice*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2011, s. 131.

65 Tamtéž.

Do parlamentu se po volbách dostalo již dvacet sedm ženských osobností,⁶⁶ šlo o třináct poslankyň za komunistické strany (dvanáct za KSČ, jedna za KSS), což představovalo 14 % ze všech komunisty získaných mandátů. Dále zde zasedlo osm žen za národní socialisty, tři za sociální demokracii, dvě za lidovce a jedna za Demokratickou stranu na Slovensku. Do parlamentu se tak vrátila necelá polovina političek, které byly činné již v Prozatímním národním shromáždění. Ústavodárné národní shromáždění (ÚNS) působilo od 18. června 1946 do zvolení nového Národního shromáždění 30. května 1948.

Obnovena byla i činnost ženských spolků. V roce 1945 vznikly dvě hlavní ženské organizace, které zastřešovaly činnost všech ostatních ženských hnutí a spolků – Národní fronta žen (NFŽ) a Rada československých žen (RČŽ). Členy Národní fronty žen byly ženské odbory čtyř hlavních povolených stran – komunistické, sociálně demokratické, národně socialistické a lidové.⁶⁷ Vedení fronty představoval Ústřední výbor NFŽ tvořený dvanácti členkami, vždy třemi z jedné politické strany. Národní fronta žen byla pod silným vlivem komunistické strany a vykazovala zřetelné tendence k ideologizaci svojí činnosti. Z důvodů názorových rozporů mezi jednotlivými stranami se záhy, už v březnu 1947 rozpadla.

Rada československých žen (RČŽ) navazovala na předválečnou tradici Ženské národní rady s předsedkyní Miladou Horákovou. Byla v přímém kontaktu s poslankyněmi a senátorkami, čímž se jí dařilo aktivně prosazovat ženské zájmy i v politické sféře. Rada se snažila zůstat důsledně nepolitickou a nadstranickou a předsedkyně Milada Horáková nikdy neumožnila komunistkám získat v ní rozhodující vliv, jaký si vydobily v Národní frontě žen. Hlavním orgánem RČŽ byl ústřední výbor, tvořený dvaceti čtyřmi členkami a sídlící v Praze. Dále měla rada 32 místních poboček. V letech 1945–1946 vydávala týdeník *Rada žen*, který se v roce 1947 přejmenoval na *Vlastu*. V časopise informovala RČŽ o své činnosti, kterou zaměřovala na prosazení inováací manželského, rodinného a dědického práva, jež by odstranily nerovnost mezi pohlavími.

Sama Milada Horáková se na stránkách časopisu věnovala i zastoupení žen ve vysoké politice, volbám do Ústavodárného národního shromáždění a dalším aktualitám, mezi nimi i informacím o připravované nové ústavě, která měla přinést ženám větší práva. V komisi, jež připravovala její znění, byly zastoupeny pouze dvě ženy. Kromě právě M. Horákové a komunistické poslankyně Barbory Škrlantové pak byla za Radu československých žen členstvím v přípravné komisi pověřena ještě právnička a rovněž poslankyně Zdenka Patschová.⁶⁸

66 Viz tabulka 7.

67 JECHOVÁ, Květa: Emancipace shora, s. 5.

68 HORÁKOVÁ, Milada: Úspěchy žen při tvoření naší ústavy. *Vlasta*, 1947, roč. 1, č. 47, s. 15.

V roce 1947 byla první žena nominována do vlády. Sociální demokrat Bohumil Laušman, který byl v listopadu 1947 zvolen předsedou sociální demokracie, a vzdal se proto ministerské funkce, si za svoji nástupkyni na ministerstvu průmyslu vybral úřednici z ministerstva Ludmilu Jankovcovou. Do své funkce byla jmenována prezidentem 25. listopadu 1947. Inženýrka Ludmila Jankovcová (8. 8. 1897 – 5. 9. 1990) byla členkou sociální demokracie a později komunistické strany. Politicky aktivní začala být v průběhu války. Spolu s manželem se zapojila do domácího protinacistického odboje, což její muž zaplatil životem – byl uvězněn a následně popraven. Po válce se Jankovcová stala místopředsedkyní sociální demokracie – patřila k jejímu levicovému křídlu, které podporovalo sloučení s komunistickou stranou.

Za prvních třicet let politického působení ve službách nové československé republiky si ženy stačily vydobýt své pevné místo v poslaneckých funkcích i veřejném životě a mnohé z nich se etablovaly jako známé a schopné političky, jež byly do svých poslaneckých či senátorských funkcí opakovaně voleny po celé roky.

Během tohoto období si celá politická scéna prošla turbulentními změnami, které vyvrcholily ničivým světovým válečným konfliktem. Do protinacistické odbojové činnosti se zapojila celá řada veřejně i politicky činných žen, často v ní ztratily nejbližší členy rodiny a strávily válečné roky v koncentračních táborech.⁶⁹ Poválečné období pak přineslo zcela nové politické uspořádání světa, jehož první rysy můžeme pozorovat již v pretotalitním období československé třetí republiky v letech 1945–1948. Základem celého politického systému tzv. lidové demokracie byla organizace Národní fronty Čechů a Slováků, jež sama rozhodovala o tom, které politické strany budou povolené a znovu obnovené a které jsou pro další vývoj země nežádoucí.

Byl to jen počátek dalekosáhlých změn, ke kterým se schylovalo a jimž se museli přizpůsobit všichni zájemci o politické působení (a nejen oni). Co komunistický převrat v únoru 1948 a nový režim přinesl emancipaci žen v oficiální ideologii a v každodenní žité praxi, blíže rozebírá následující kapitola.

69 Více o válečných odbojových aktivitách političek v samostatné kapitole 6.

2. EMANCIPACE ŽEN V SOCIALISTICKÉ IDEOLOGII A PRAXI

2.1 EMANCIPACE ŽEN V SOCIALISTICKÉ IDEOLOGII

Problematikou ženské otázky se zabývali socialističtí myslitelé již ve fázi vzniku této ideologie, objevuje se i v dílech a myšlení utopických socialistů. Reflexi neutěšené situace žen odsouzených k existenci pouze v rámci domácnosti a vlastní rodiny nalezneme například u ruského revolucionáře, novináře a filozofa Nikolaje Černyševského, který svými myšlenkami ovlivnil i Vladimira Iljiče Lenina. Hlavní postava Černyševského románu *Co dělat?*⁷⁰ Věra Pavlovna utíká od rodiny i z dohodnutého manželství a usiluje o získání ekonomické nezávislosti. Neúnavně poté věnuje svůj život boji za revoluci a osvobození mas. Přestože za napsání této knihy byl autor potrestán mnohaletým vyhnanstvím na Sibiři, její překlady se dostaly za hranice carského Ruska a měly velký vliv na řadu socialistických myslitelů.

Jiný utopický socialista, Francouz Charles Fourier, posuzoval historické epochy podle emancipace žen. Společnost byla v jeho očích tím rozvinutější, čím vyššího stupně v ní ženská emancipace dosáhla.⁷¹ Ženské otázky se věnovala i Naděžda Krupská,⁷² Clara Zetkinová či další socialisticky smýšlející ženy. Zetkinová prosazovala zejména potřebu jasné třídní linie v práci s proletářskými ženami, respektovanou i Leninem a Engelsem. Pro práci se ženami je důležité využívat jasně socialistickou agitaci a třídního uvědomění, nestačí zabývat se „obecně“ ženskými tématy.⁷³

Emancipace žen jakožto nutná součást socialistického přerodu společnosti se objevuje i v klasických pracích Friedricha Engelse *Původ rodiny*,

70 ČERNYŠEVSKIJ, Nikolaj Gavrilovič: *Co dělat?* Rudé právo – Svoboda, Praha 1975.

71 FOURIER, Charles: *Velká metamorfóza (výbor z díla)*. Mladá fronta, Praha 1983.

72 Krupská je například autorkou předmluvy ke knize V. I. Lenina *Emancipace žen* z roku 1933: KRUPSKAYA, Nadezhda K.: Preface to *The Emancipation of Women*, viz <https://www.marxists.org/archive/krupskaya/works/krup1.htm> (citováno k 6. 10. 2020) nebo děl *O rabote sredi ženščin: sbornik statej s kratkoj biografiej* (O práci mezi ženami: sbírka článků s krátkou biografií, Moskva, 1926) či *Ženščina ravnopravnyj graždánin SSSR* (Ženy jsou rovnocenní občané SSSR, Moskva 1937).

73 Viz např. článek z roku 1896 *Only in Conjunction With the Proletarian Woman Will Socialism Be Victorious*, který je součástí sebraných spisů Clary Zetkinové (ZETKIN, Clara: *Selected Writings*. International Publishers, New York 1984).

*soukromého vlastnictví a státu*⁷⁴ či Augusta Bebela *Žena a socialismus*⁷⁵ nebo *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*.⁷⁶ Problematice postavení žen ve společnosti se věnují i některé pasáže z politických spisů Vladimíra Iljiče Lenina.

Friedrich Engels zastává velice moderní stanoviska: za první třídní rozpor v dějinách, kterému je nutno věnovat patřičnou pozornost, považuje zotročení ženy v manželství a její podřízení mužům. Stejně jako se zabýval historickým vývojem třídní společnosti, jejími nedostatky a zotročováním jednotlivých tříd, tak do jednotlivých stadií, paralelních se společenským vývojem, rozděloval i vývoj rodiny. Po historicky prvotní promiskuitě následoval model rodiny pokrevní, párové a nakonec monogamní.⁷⁷ Vývoj výrobních vztahů tak měl jasnou paralelu ve vývoji instituce rodiny.

V Engelsově pojetí existuje v období kapitalismu model monogamní rodiny, která v podstatě v malém reprodukuje stejné protiklady a rozpory, jež Engels nacházel v třídní společnosti. Monogamní rodina vyžadovala věrnost a podřízení ženy, nikoli muže, čímž docházelo k jejímu nerovnoprávnému postavení a vykořisťování ve prospěch muže. Engels tak srovnání primitivní komunitní společnosti a moderní třídní společnosti využívá jako argument pro socialismus.⁷⁸

Podle Engelse v raných typech společnosti neexistovala *vášeň pro vlastnictví*, byly *přirozeně kolektivistické*. Společnost ještě nebyla rozdělená do tříd ani do skupin obyvatelstva vykořisťujícího a vykořisťovaného. Všichni dospělí se mohli podílet na účasti na věcech veřejných a zapojit se do komunitního dění. Ekonomika ještě nezahrnovala závislost ženy a dětí na manželovi/otci. Domácnost byla veřejná a společná a rozdělení pracovních povinností bylo reciproční mezi oběma pohlavími. Neexistovalo ještě ani rozdělení na veřejnou a soukromou sféru, protože jak muž, tak žena svou prací přispívali k dobru celé komunity.

To se ovšem s časem změnilo. Monogamní stadium rodiny se vyvinulo z přechodové fáze polygamní rodiny, kdy *muži ovládali ženské otroky* a podařilo se jim na základě své mužské nadřazenosti a síly vnutit ženám podřízené postavení.⁷⁹ Souviselo to s rozvojem obchodu, ze statků se staly komodity, které začaly být směňovány, a spolu s tím se rozvinulo vykořisťování mezi jednotlivými lidmi ve společnosti, ale také vykořisťování žen muži. Jde tedy

74 ENGELS, Bedřich: *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Svoboda, Praha 1949.

75 BEBEL, August: *Žena a socialismus*. Tiskový výbor Československé sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1909.

76 BEBEL, August: *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*. Sociální demokrat, Praha 1896.

77 LEACOCK, Eleanor Burke: Introduction. The Emergence of Monogamy and the Subjugation of Women. In: ENGELS, Friedrich: *The Origin of the Family, Private Property and the State*. International Publishers, New York 1972, s. 29.

78 Tamtéž, s. 15.

79 Tamtéž, s. 29.

o fenomén, který je neoddelitelně spjat s rozvojem směny a tržních vztahů a stejně tak i s rozvojem nukleární rodiny⁸⁰ jakožto izolované jednotky, jež je ekonomicky zranitelná a odkázaná na svůj vlastní výdělek.

Separace rodiny od komunity a rozvoj monogamního manželství byly podle Engelse sociálním vyjádřením rozvíjejícího se soukromého vlastnictví.⁸¹ Monogamní rodina také byla prostředkem, který umožnil individuální dědění majetku. Důraz kladený na panenství ženy při vstupu do manželství a její věrnost v něm měl zabránit tomu, aby se majetek rozdrobil mezi mnoho dědiců a aby dědictví připadlo někomu, kdo není pokrevním potomkem obou rodičů (především však otce).

V primitivní společnosti existovaly skupinové rodiny, kde bylo nejisté, kdo je otcem dítěte, zato matka byla jistá vždy. Ačkoliv se ženy staraly o všechny děti v komunitě společně, věděly, které děti jsou jejich vlastní. Rod tak mohl pokračovat jediné po mateřské linii⁸² a matčina role byla nezpochybnitelná. Aby se i mužům dostalo stejného práva – aby rod mohl pokračovat v mužské linii, museli si muži přísnými společenskými normami a pravidly ženy podrobit a přinutit je k poslušnosti. Od té doby je možné datovat jak vykořisťování ženy, tak třídní rozpory ve společnosti.

Vzhledem k úzké provázanosti mezi vykořisťováním tříd ve společnosti a žen v rodině je nutné se tímto tématem zabývat podrobněji. Engels jednoznačně podporoval zaměstnanost žen, protože zaměstnání kromě jiného umožňuje ve společnosti dosáhnout daleko vyšší míry uznání než při izolaci ženy od veškeré manuální či veřejné práce mimo domácnost jako pro ni nevhodné nebo příliš namáhavé. Podle jeho slov těžce pracující žena v některých mimoevropských národech v minulosti požívala mnohem většího společenského respektu a uznání než evropské manželky a byla považována za skutečnou paní domu. Není tedy pravda, že žena nemá stejné schopnosti jako muž, což jí neumožňuje pracovat, ve skutečnosti byl tento názor jen dalším prostředkem, jak ženu udržet v podřízeném postavení a závislou na vůli jejího muže. Pro ženu je podle Engelse značně nevýhodné vzdát se možnosti pracovat, jestliže jí je společností umožněna, a měla by ji využít.

Stadium monogamní rodiny, které trvá dodnes, od samého počátku vyžadovalo monogamii a věrnost pouze od ženy. Vedlo k podrobení si jednoho pohlaví druhým, znamenalo boj mezi pohlavími, jenž se v prehistorických obdobích společnosti nevyskytoval. *První třídní rozpor, který se v historii objevuje, splývá s vývojem antagonismu mezi mužem a ženou v monogamním manželství*

80 Nukleární rodina (také jádrová či základní) se skládá pouze z otce, matky a dětí, kteří žijí pohromadě (viz MÁCHOVÁ, Jiřina: *Duševní hygiena rodinného života*. Avicenum, Praha 1974).

81 LEACOCK, Eleanor: Introduction. *The Emergence of Monogamy and the Subjugation of Women*, s. 41.

82 ENGELS, Friedrich: *The Origin of the Family, Private Property and the State*, s. 106.

a první třídní potlačení je potlačení ženského pohlaví mužským.⁸³ Vztahy mezi muži a ženami tak v malém představují stejné rozpory a problémy, jakým cílí společnost ve formě třídního boje.

Dohodnutá manželství, tak běžná pro buržoazní společnost, považuje Engels přímo za druh prostituce – většinou opět pro ženu, která se od kurtizány liší jen tím, že její tělo bylo prodáno pouze jednou, ale zato na celý zbytek jejího života.⁸⁴ V moderní době začíná být takovýto druh manželství považován za nepřijatelný. Předpokládá se, že lidé vstupují do manželství ze vzájemné lásky a dobrovolně z obou stran. Zaměstnání navíc učiní ženu mnohem méně závislou na jejím muži, postupně by tedy z instituce manželství měla být odstraněna mužská převaha a jeho nezrušitelnost. *Jestli pouze manželství uzavřené z lásky je morální, pak morální zůstává pouze to manželství, ve kterém láska stále pokračuje a trvá.*⁸⁵

Právo na rozvod by mělo být základním právem všech občanů a nemělo by být limitováno žádnými omezujícími podmínkami ani pro muže, ani pro ženy. V tomto ohledu se Engels zásadně rozchází s názorem Karla Marxe, jenž rozvody jako takové odmítal. Jak Marx uvádí, hlavní je pro něj neporušitelnost rodiny proti individualistům, kteří myslí jen na práva, nikoli na povinnosti. Rodina by podle něj měla být chráněnou a posvátnou institucí a společenské uspořádání by mělo zabránit roztrhání na kusy všech rodinných pout mezi proletáři, z nichž kapitalismus činí jen výrobní nástroje.⁸⁶

Podle Engelse je dosažení rovnoprávnosti mezi oběma pohlavími otázkou dalšího vývoje a dokonalejší formy uspořádání společnosti: *Protože se monogamní rodina od počátků civilizace výrazně zlepšila – a velice citelně v moderní době, je přinejmenším možné, že je stále ještě schopná dalšího zdokonalení, až dokud nebude dosaženo rovnosti mezi pohlavími. Pokud by měla monogamní rodina v dohledné budoucnosti selhat v naplňování požadavků společnosti [...] je nemožné předvídat povahu jejího nástupce.*⁸⁷

V nutnosti vstupu žen do zaměstnání jakožto prostředku k dosažení větší rovnoprávnosti s muži a získání společenské úcty se Friedrich Engels shodoval s názorem Karla Marxe i Vladimira Iljiče Lenina: *Žena zůstává nadále domácí otrokyní přes všechny osvobozovací zákony, neboť ji deptá, rdousí, otupuje, ponižuje drobné domácí hospodářství, připoutává ji ke kuchyni a k dětskému pokoji, plýtvá její tvůrčí silou na práci barbarsky neproduktivní, malichernou, unavující, otupující a ubíjející. Skutečné osvobození ženy, skutečný komunismus začne teprve*

83 Tamtéž, s. 129.

84 Tamtéž, s. 134.

85 Tamtéž, s. 145.

86 MARX, Karl – ENGELS, Friedrich: *Basic Writings on Politics and Philosophy*. Doubleday Anchor, New York 1989, s. 25.

87 Citát z knihy *Ancient Society* antropologa Lewise Henryho MORGANA in: ENGELS, Friedrich: *The Origin of the Family, Private Property and the State*, s. 146.

*tam a tehdy, kde a kdy začne masový boj (řízený proletariátem, který má ve svých rukou státní moc) proti tomuto malému domácímu hospodářství, nebo lépe řečeno, jeho masové přebudování ve velké socialistické hospodářství.*⁸⁸

Komunističtí ideologové zásadně odsuzovali názory západních myslitelů zastávajících teze o méněcennosti žen dané biologickými odlišnostmi ženského organismu, které hlásal například zakladatel pozitivismu Auguste Comte, a jejich užívání řadili do podobné skupiny názorů, jako byly nevědecké rasové teorie.⁸⁹

Zaměstnanost žen nabývala v komunistické ideologii velké důležitosti proto, že podle ní veškerá závislost a útisk lidí v kapitalistické společnosti vycházely z hospodářské závislosti. Ženy v kapitalismu nemají rovnoprávné postavení a jsou muži vykořisťované proto, že jsou v domácnosti a finančně zcela odkázané na manžely. Pokud by také ony byly schopné finančně zajistit rodinu, byla by jejich role mnohem více oceňovaná a zmizela by podstatná část důvodů k jejich podřízenému postavení.

Situace zaměstnaných dělnic však často byla ještě mnohem horší než u jejich mužských spolupracovníků. Ženská práce byla obecně hůře placená než mužská a továrníci zneužívali bezbrannosti žen. Počítali s tím, že ženy-dělnice mají menší potřeby, jsou pevně připoutány k místu, kde bydlí, a mají manžela, který je živí. Zaměstnavatelé zpravidla také nutili ženy pracovat déle, než bývala běžná pracovní doba, a ženy na to přistupovaly, protože neměly jinou možnost ani jiné pracovní příležitosti.

Rozhodným obhájcem rovnoprávnosti obou pohlaví byl i zakladatel německé sociální demokracie, socialistický filozof August Bebel, který významu komunistického zřízení pro ženy věnoval samostatnou knihu *Žena a socialismus*:

*Hovoří-li se o rovnosti všech lidí, pak jest nesmyslné, chce-li někdo z nich vylučovati polovinu lidského pokolení. Žena má s mužem rovné právo na rozvoj svých sil a jich volné použití; je člověkem jako muž a má požívati plné svobody rozhodování o sobě jako její vlastní pán. Že se náhodou narodila jako žena, nesmí na věci měniti pranic.*⁹⁰

Podle Bebelu by se ženy měly zapojit i do politiky, stav veřejných záležitostí je přece i jejich zájmem, zákony ovlivňují i jejich život či život jejich dětí. Nejvhodnějším politickým zřízením, které umožňuje ženám skutečnou rovnoprávnost, je podle Bebelu socialismus. Chtějí-li se ženy co nejrychleji a nejučinněji domoci rovnoprávnosti a uznání, musí se zapojit do boje po boku ostatních proletářů a spolu s nimi usilovat o zrušení vykořisťovatelského kapitalistického politického zřízení a zavedení spravedlivé rovnostářské

88 LENIN, Vladimír Iljič: *Spisy*, sv. 29. SNPL, Praha 1955, s. 423.

89 BILŠAJOVÁ, Věra: *Postavení ženy za socialismu*. SNPL, Praha 1960, s. 35.

90 BEBEL, August: *Žena a socialismus*, s. 257.

socialistické společnosti. *Moderní proletariát jest touto třídou, a proto jest jeho historickým posláním nejen osvoboditi sebe, ale i vymaniti z područí všechny ostatní utlačované, tedy i ženy.*⁹¹ A dále: *Budoucnost náleží socialismu, totiž především dělníku a ženě!*⁹²

Těmito názory však socialismus poukazuje téměř výhradně na postavení žen z nejnižších společenských tříd, buržoazními ženami či ženami z vyšších společenských vrstev se vůbec nezabývá. Třída tak pro socialismus zůstává hlavním a určujícím kritériem pro emancipační boj proletariátu proti jeho pánům a vlastníkům kapitálu, řešení ženské otázky není primárním předmětem zájmu marxistů, ale pouze vedlejším přínosem přidruženým k třídnímu boji.

Toto je také jedna z kritických výhrad německo-amerického sociologa, kritika kapitalismu a představitele kritické levicové Frankfurtské školy Herberta Marcuseho na adresu socialistické ideologie.⁹³ Nestačí usilovat o vytvoření nových společenských institucí, které formálně a zákonně přiznají ženám stejná práva jako mužům, ale je třeba dosáhnout i změny ve vědomí a vnímání celé patriarchální společnosti založené na mužské dominanci. Je třeba usilovat o *feministický socialismus* v rámci ženského emancipačního hnutí jakožto nedílnou součást nového projektu. Podle Marcuseho však i marxistický socialismus zachovává pozůstatky výkonnostního principu a jeho hodnot. I takováto společnost je založena na výkonu, neustálém tlaku a důrazu na efektivnější využití produktivních sil. Socialismus by se měl stát antitezí dravého a patriarchálního kapitalistického systému, osvojit si „ženské“ kvality a vlastnosti: takový systém pak Marcuse označuje jako *feministický socialismus*. Socialistická společnost by měla rozvinout *receptivní senzibilitu* oproti dravé soutěživosti a zaměření na výkon. Měla by se stát ideálem *androgynní fúze* kvalit a vlastností obou pohlaví, místo aby je stavěla proti sobě jako nesmiřitelné protiklady. *Androgynní společnost*, respektující a stejně oceňující vlastnosti obou pohlaví, by tak postupně mohla vést k mizení násilí a konfliktů ve společnosti.⁹⁴

Komunistická ideologie se nezabývá konfliktem „veřejného“ a „soukromého“, ale spíše tyto vztahy převádí do sféry výroby – jde zde hlavně o konflikt mezi „produkcí“ a „reprodukcí“.⁹⁵ Tím nachází jednotné východisko pro situaci žen i proletariátu obecně – změna politického zřízení má vyřešit postavení všech utlačovaných skupin společnosti, ženě má umožnit vstoupit do zaměstnání a státem zřizovaná soustava jeslí, školek, prádelen a vývařoven jí

91 Tamtéž, s. 320.

92 Tamtéž, s. 512.

93 Viz MARCUSE, Herbert: *Marxism and Feminism. Women's Studies*, 1974, roč. 2, č. 3, s. 279–288.

94 Tamtéž, s. 286–287.

95 ELSHTAINOVÁ, Jean Bethke: *Veřejný muž, soukromá žena. Žena ve společenském a politickém myšlení*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1999, s. 240.

pomůže zvládat práci i péči o domácnost. Celkově se tak zlepší její postavení a žena bude do značné míry zbavena otrocké dřiny v domácnosti, případně „dvojitých směn“ (v zaměstnání a pak ještě také v domácnosti).

Cílem komunismu je nakonec úplné odstranění práce v domácnosti, kterou považuje za neproduktivní a nevýhodnou pro rozvoj společenské výroby. Malovýroba v rodině musí být převedena na velkovýrobu pro socialistickou společnost jako celek. *Zrušení malovýroby uvnitř rodiny také výrazně změní strukturu činností uvnitř rodiny, jejich proporce i dynamiku. Změní i charakter vzájemných lidských vztahů. Malovýroba tím, že fixuje staré formy práce, zároveň uchovává individualismem obestřené způsoby života. A nejen, že je reprodukuje, ale je schopna plodit stále nové formy individualismu a měšťáctví.*⁹⁶

Neproduktivní činností je práce v domácnosti podle komunistické ideologie proto, že nevytváří nic pro společnost, ale pouze udržuje „status quo“ (pořádek, čistotu atd.). Jakožto buržoazní přežitek má být postupně odstraněna, a veškerý tvůrčí a pracovní potenciál lidí tak bude převeden ze soukromé sféry do sféry socialistické, společné. Půjde o nejefektivnější z možných způsobů života společnosti vedoucí ke všeobecné prosperitě socialistických států.

Socialismus tak hlásal úplnou rovnost všech lidí, ženy nevyjímaje. Teorie o třídní společnosti nerozeznává ženy jako samostatnou třídu,⁹⁷ zmiňuje je pouze ve spojení genderu a třídy, a mluví tedy o „proletářských ženách“ či dělnicích. Ženy jako jednotná skupina úplně neodpovídaly marxistickému třídnímu dělení společnosti. Přesto tato koncepce počítala se zcela jiným postavením ženy ve společnosti, než bylo do té doby obvyklé: dosažení její rovnoprávnosti s mužem bylo považováno za samozřejmý výdobytek nového systému, kde bude žena osvobozena z kapitalistického vykořisťování neplacené domácí pracovní síly. Hlavním cílem marxismu pak bylo využít pracovního potenciálu žen pro službu novému systému a připodobnit je co nejvíce obecným představám o proletářích, kterým se mohou, pokud jim bude dána příležitost, prakticky vyrovnat.

2.2 POSTAVENÍ ŽEN V KAŽDODENNÍ PRAXI SOVĚTSKÉHO SVAZU

Při zkoumání této problematiky je nutné rozlišit dvě základní roviny problému – komunistickou ideologii a oficiální propagandu zaměřenou na roli „nové ženy“ a na druhé straně realitu každodenního života, která se od slibů komunistické strany značně lišila.

96 ŠOLCOVÁ, Miroslava: *Socialistický způsob života*. SPN, Praha 1979, s. 130.

97 MARCUSE, Herbert: *Marxism and Feminism*, s. 280.

Pro pochopení těchto specifík je třeba se blíže podívat na vývoj postavení žen v každodenní praxi Ruské sovětské federativní socialistické republiky (RSFSR) a posléze Sovětského svazu. K výraznému zapojení žen, konkrétně v armádě, totiž došlo již za první světové války, ještě za existence carského Ruska. Válka si žádá mimořádná opatření, a často se tak stávala i katalyzátorem společenských změn.

Mladé, svobodné ženy vstupovaly do ruské armády, dokonce vytvářely vlastní vojenské oddíly a bojovaly jako pilotky, ostřelovačky či v „batalionu smrti“. „Ženský batalion smrti“ byl vytvořen v roce 1917 legendární osobností této ženské vojenské jednotky Marijou Bočkarjovovou.⁹⁸ Bočkarjovová požádala o vstup do armády již roku 1914 dopisem adresovaným přímo carovi Mikuláši II., který jí vyhověl.⁹⁹ Jde o nejnámější případ ženské participace v první světové válce. Bočkarjovová se vyznamenala hrdinstvím a odvahou, za což obdržela Svatojiřský kříž a další vyznamenání; jako jediná žena v historii se stala kavalírem Svatojiřského kříže.¹⁰⁰ V roce 1917 pro svůj návrh založit ženskou bojovou jednotku získala jak ministra obrany Alexandra Kerenského, tak náčelníka generálního štábu Alexeje Brusilova. Na její výzvu se přihlásilo přes dva tisíce dobrovolnic, včetně Olgy Kerenské, manželky ministra Prozatímní vlády A. Kerenského.¹⁰¹

Armáda rekrutovala mladé ženy mezi třinácti a dvaceti pěti lety; většina členek ženského batalionu byla zdecimována během Kerenského letní protiněmecké ofenzivy. Bočkarjovová kladla důraz na disciplínu, protože účel tohoto batalionu byl především obětní. Udržovala v batalionu morální odvalu a poctivé chování, podle jejích slov měl sloužit jako příklad jiným vojákům bojujícím za Rusko.¹⁰²

Lenin i Trockij se ji pokoušeli přesvědčit, aby se přidala k jejich revolučnímu boji, to však Marija Bočkarjovová rozhodně odmítala, místo toho později vytvořila jednotku asi dvou set zdravotnic pro bělogvardějského admirála Alexandra Kolčaka. Po jeho popravě bolševiky se sama vzdala, byla zatčena a nakonec 16. května 1920 ve věku třiceti jedna let popravena zastřelením.¹⁰³

Bolševici později uznali, že účast žen byla pro úspěch Ruské revoluce klíčová. Teoretické spisy raných socialistických myslitelů se staly jedním z pilířů nového systému, avšak hlavní slovo v rozhodnutí, kterým směrem

98 ŠILHÁN, Vladimír: *Marija Bočkarjovová – velitelka ženského „praporu smrti“*, viz <http://forum.valka.cz/topic/view/22048/Bockareva-Marija> (citováno k 6. 10. 2020).

99 BOCHKAREVA, Maria: *Yashka: My Life as Peasant, Exile, and Soldier. As Told to Isaac Don Levine*. Frederick A. Stokes, New York 1919, s. 151.

100 K titulu kavalír Svatojiřského kříže srov. DUROV, Valerij Alexandrovič: *Ruská a sovětská vojenská vyznamenání*. Naše vojsko, Praha 2006, s. 4.

101 BOCHKAREVA, Maria: *Yashka: My Life as Peasant, Exile, and Soldier*, s. 162.

102 Tamtéž, s. 154.

103 ŠILHÁN, Vladimír: *Marija Bočkarjovová – velitelka ženského „praporu smrti“*.

se bude postavení žen ubírat, měli přeci jen sami aktéři dějinných událostí. Aktivnější v prosazování nové politické linie byly skupiny bolševiků, a nikoliv spíše konzervativní menševici. Vzhledem k dějinnému vývoji a vítězství bolševiků nastala situace příznivě nakloněná i pro práva žen.

Aktivním propagátorem ženské emancipace byl i Vladimír Iljič Lenin. Usiloval o zavedení změn ve stranické organizaci komunistické strany a v různých institucích, jež měly zajistit lepší životní podmínky žen a dosažení větší rovnoprávnosti s muži. Během revolučního boje bylo zapotřebí žen osvobozených od práce v domácnosti, od břemene mateřských povinností a častých těhotenství, aby se mohly zařadit do boje za socialistickou revoluci. Po revoluci byly v Rusku zavedeny kvóty pro Federální radu a Státní dumu určující 33% zastoupení žen.¹⁰⁴ Změny se projevily i v otázce interrupcí. Před revolučním rokem 1917 byly interrupce za jakýchkoli okolností zakázány, a to i v souvislosti s ortodoxní vírou. V listopadu 1920 povolil dekret komisiariátu zdravotnictví a komisiariátu spravedlnosti provádění potratů ve všech sovětských nemocnicích a zakázal jejich realizaci neodborníkům. Provádět je nadále mohli pouze lékaři. Toto rozhodnutí odráželo přesvědčení revolucionářů o tom, že ženy mají právo rozhodovat o svém těle, jak to dokazuje i Leninovo vyjádření, že žádná žena by neměla být proti své vůli nucena mít dítě. Také rozvody byly pro ženy nyní mnohem jednodušeji dosažitelné a ženy získaly i právo na soukromé vlastnictví.¹⁰⁵

Novou proklamovanou státní politikou se stalo zbavit ženy břemene domácích prací a starosti o rodinu, kvůli nimž jim nezbyval dostatek času a energie na veřejnou činnost. Zakládaly se proto veřejné vývařovny, jesle či prádelny.¹⁰⁶ Politická rovnost žen byla zakotvena v první ústavě Sovětů z roku 1918 ve článku 122: *Ženám v SSSR jsou přiznána stejná práva s muži ve všech oblastech hospodářského, kulturního, společenského a politického života.*¹⁰⁷ V listopadu 1918 se konal první celoruský kongres pracujících žen.

V roce 1919 založily revolucionářky Alexandra Kollontajová¹⁰⁸ a Inessa Armandová¹⁰⁹ ženské oddělení v komunistické straně – ženské oddělení sekretariátu Vsesvazové komunistické strany bolševiků (VKS(b)), zvané

104 KAPOOR, Nivedita: Women in the Duma: Why Post-Soviet Russia Has Low Female Representation? A View from India. *Comparative Politics*, 2016, roč. 23, č. 2, s. 61.

105 SCOTT, Hilda: *Does Socialism Liberate Women? Experiences from Eastern Europe*. Beacon Press, Boston 1974, s. 104.

106 PICKARD, Jen: *Women in the Soviet Union*, 1988, viz http://www.newyouth.com/archives/theory/women/women_in_soviet_union.asp (citováno k 6. 10. 2020).

107 *Konstitucija (Osnovnoj zakon) Rossijskoj socialističeskoj federativnoj sovetskaj respubliki 1918*, viz <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1918.htm> (citováno k 6. 10. 2020).

108 Alexandra Kollontajová (1872–1952), srov. Bolšaja Sovetskaja Enciklopedija, *Kollontaj Aleksandra Michailovna*, viz <http://bse.sci-lib.com/article062881.html> (citováno k 6. 10. 2020).

109 Inessa Armandová (1874–1920), srov. Bolšaja Sovetskaja Enciklopedija, *Armand Inessa*, viz <http://bse.sci-lib.com/article071058.html> (citováno k 6. 10. 2020).

Ženotděl (ženskij odděl).¹¹⁰ Jednalo se o první politický orgán zaměřený na zlepšování postavení žen na světě. Ženotděl usiloval o zlepšení životních podmínek a vzdělání žen, bojoval s ženskou negramotností, což byl v Sovětském svazu velký problém především v odlehlých venkovských oblastech, informoval ženy o nových zákonech o manželství, pracovních zákonech a dalších opatřeních, která se bezprostředně týkala jejich životů, a podílel se i na vydávání ženského časopisu *Komunistka*.

Zajímavý byl delegátní systém Ženotdělu: z každého města byla zvolena jedna žena, která mohla navštívit a prostudovat jakákoli místa či témata, která ji v Sovětském svazu zajímala. Měla zajištěn volný přístup do soudních síní, úřadů i politických kanceláří hlavního města. Když zjistila to, co chtěla, vrátila se zpět do svého města a podělila se s ostatními ženami o novinky a informace o nově nabytých právech. Ženotděl byl roku 1930 zrušen na základě argumentu, že ho již není zapotřebí, když všechny ženské problémy v Sovětském svazu už jsou vyřešeny.¹¹¹ I přesto se stihl zasloužit o dramatický nárůst politické participace žen v Rusku. Ve *Velké sovětské encyklopedii* pod heslem „Ženská otázka“ najdeme informaci, že *vyřešením ženské otázky v Sovětském svazu jsou sovětské ženy osvobozeny navždy*.¹¹²

Po celoruském ženském kongresu (1918) následoval i první mezinárodní kongres komunistických žen v létě 1920, druhý pak 8. července 1921 v Moskvě.¹¹³ Podle závěrů kongresů měly socialistické ženy povinnost rozhodně a uvědoměle přispět k třídnímu boji a společenské revoluci a také být připravené k obětem. Komunistické strany ve všech zemích světa se musí řídit závěry III. internacionály, to jest vážně se zabývat organizací širokých mas pracujících žen pro revoluční boj a revoluci jako takovou, zapojit je do propagandy a agitace k šíření komunistických ideálů, prohloubit jejich odhodlání být aktivní a bojovat. Při každé komunistické straně musí existovat ženská sekce připojená k ústřednímu výboru strany a řízená členem výboru. Tyto ženské sekce podléhají vedení strany, ale mají být i dostatečně flexibilní a odpovídat specifické pozici žen ve společnosti či rodině. Mají svojí aktivitou podporovat ženy, aby se aktivně zapojovaly do pouličních demonstrací a bojů; v Sovětském svazu musí ženy hrát aktivní roli ve všech sférách komunistického systému.¹¹⁴

110 BRIDGER, Susan: *Women in the Soviet Countryside: Women's Roles in Rural Development in the Soviet Union*. Cambridge University Press, Cambridge 1987, s. 10.

111 WOOD, Elizabeth: *The Baba and the Comrade: Gender and Politics in Revolutionary Russia*. Indiana University Press, Bloomington 1997, s. 213.

112 Srov. Bolšaja Sovetskaja Enciklopedija: Značenijslova „Ženskij vopros“, viz <http://bse.sci-lib.com/article039672.html> (citováno k 6. 10. 2020).

113 Third Congress of the Communist International: *Forms and Methods of Communist Work among Women*, viz <https://www.marxists.org/history/international/comintern/3rd-congress/women-work.htm> (citováno k 6. 10. 2020).

114 Tamtéž.

Ve své podstatě byli bolševici proti rodině jako takové. Jejich ideálem bylo její nahrazení veřejnými jeslemi, školkami, vývařovny a prádelny, všichni lidé měli být jednotní jako jedna velká rodina, bez hranic a omezení daných stávajícím rodinným uspořádáním. Děti byly vnímány především jako budoucí sovětské občany a hlavní byla jejich socialistická výchova k loajalitě vůči zemi a systému. Matky měly vychovávat děti v komunistických hodnotách. Alexandra Kollontajová dokonce požadovala, aby děti byly považovány za společné děti všech žen, nikoli aby se matka starala jen o výchovu svých vlastních dětí.¹¹⁵

Toto pojetí se radikálně mění s novou politickou strategií J. V. Stalina po jeho nástupu do funkce tajemníka ÚV VKS(b) v roce 1924.¹¹⁶ Důvodem byla potřeba zvýšit počty obyvatelstva zdecimovaného v letech první světové a také občanské války, ve kterých zemřely statisíce mužů. Stalin opět zpřisňuje možnost rozvodů, protože pro svoji politiku považuje rodinu za vhodnou základní jednotku. Pokládá za důležité podpořit pevnost rodinných svazků a ruší opatření Leninových bolševiků. V roce 1936 byly opět zakázány interrupce vyjma případů dědičných nemocí, nebo pokud by těhotenství mělo mít negativní dopad na zdraví či život ženy. Výsledek měl dramatický krátkodobý vliv na míru porodnosti.¹¹⁷

Stalin tak svým pragmatismem zřetelně ukazuje, že mu obyvatelstvo sloužilo především k dosahování jeho vlastních mocenských cílů, k sociálnímu inženýrství, kdy různé společenské aspekty tu podporoval, tu zakazoval podle toho, jaká byla momentálně jeho politická strategie a záměr s dalším formováním „socialistického člověka“. Postavení žen v sovětské společnosti se tak měnilo podle toho, kde byly v danou dobu považovány za nejvíce přínosné pro budování socialismu a „blaho celku“. Hlavní bylo, čím mohly být ženy prospěšné státu v jeho politickém směřování a budování nových pořádků.

Během druhé světové války se opakovala situace z první světové války, tentokrát ale v mnohem větším rozsahu. Osm set tisíc až jeden milion žen¹¹⁸ sloužilo v Rudé armádě a téměř sto z nich obdrželo válečné vyznamenání Hrdina Sovětského svazu.¹¹⁹ Sovětský svaz byl první zemí světa, která masově rekrutovala ženy do armády. Většina z nich byly mladé a bezdětné ženy do dvaceti pěti let;¹²⁰ v Rudé armádě byly obzvláště aktivní jako pilotky.

115 KOLLONTAJ, Alexandra: Communism and the Family. *Komunistka*, 1920, č. 2, viz <http://www.marxists.org/archive/kollonta/1920/communism-family.htm> (citováno k 6. 10. 2020).

116 BULLOCK, Alan: *Hitler a Stalin. Paralelní životopisy*. Kma, Praha 2005, s. 181.

117 SCOTT, Hilda: *Does Socialism Liberate Women?*, s. 104.

118 GOLDSTEIN, Joshua: *War and Gender. How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 65.

119 Srov. Bolšaja Sovetskaja Enciklopedija, *Geroj Sovetskogo Sojuza*, viz <http://bse.sci-lib.com/article009858.html> (citováno k 6. 10. 2020).

120 GOLDSTEIN, Joshua: *War and Gender*, s. 65.

Nejznámější byla Marina Raskovová,¹²¹ která se stala první ženskou pilotkou a posléze navigátorkou. Svých osobních kontaktů se Stalinem využila k tomu, aby založila ženský bojový regiment.

Mnohé ženy sloužily v ruské armádě také jako snajperky – ostřelovačky. Byly vnímány jako mimořádně schopné pro tuto bojovou činnost, protože byly precizní, trpělivé a rozvážné. Věhlasu se dočkala Ljudmila Pavličenková,¹²² která za svou kariéru zastřelila tři sta devět nepřátelských vojáků.¹²³

Ženy mohly v armádě zastávat prakticky jakoukoliv pozici, nesměly však být povyšovány a jen zřídka dosáhly vyšší hodnosti. Rovněž se nemohly stát důstojnicemi, protože neměly přístup na vojenské a důstojnické školy. Ve městě Silikatnaja nedaleko Podolsku u Moskvy byla však otevřena speciální škola pro odstřelovačky (kam se přesunula z města Amerovo v Čechensku). Za dobu její existence v letech 1943–1945 zdejšími kurzy prošlo více než tisíc žen.¹²⁴ Běžně také ženy obsluhovaly samopaly či byly členkami tankových posádek.

Ženské pilotky během druhé světové války využívaly i Spojené státy americké (polovojenská organizace Women Airforce Service Pilots,¹²⁵ zkráceně WASP, čítající asi tisíc žen) či Velká Británie (Air Transport Auxiliary, ATA),¹²⁶ ale pouze pro dopravování nových letounů z leteckých továren na vojenské základny a do přístavů, bojových akcí se účastnit nesměly.

V této souvislosti bychom neměli zapomenout ani na dvě vojínky v československé vojenské jednotce v SSSR,¹²⁷ Marii Ljalkovou-Lastoveckou¹²⁸ a Valentinu Biněvskou-Lískovou.¹²⁹ Marie Ljalková při bitvě u Sokolova v roce 1943 zneškodnila pět nepřátelských samopalníků a obsluhu kulometu, za což byla později vyznamenána Československým válečným křížem 1939 a sovětským Řádem rudé hvězdy.¹³⁰

121 Marina Raskovová (1912–1943), srov. Bolšaja Sovetskaja Enciklopedija, *Raskova Marina Michailovna*, viz <http://bse.sci-lib.com/article095522.html> (citováno k 6. 10. 2020).

122 Ljudmila Pavličenková (1916–1974), srov. Top-Antropos.com, *Snajper Ljudmila Pavličenko*, viz <http://top-antropos.com/history/20-century/item/1018-lyudmila-pavlichenko> (citováno k 6. 10. 2020).

123 ANDERS Maud – OBRAZTSOV, Youri: *Sovětské odstřelovačky za druhé světové války*. Mladá fronta, Praha 2017, s. 20.

124 Tamtéž, s. 55. *Těž Sovetskije snajpery 1941–1945*, viz <http://soviet-aces-1936-53.ru/snipers/abc/1/lobkovsk.htm> (citováno k 6. 10. 2020).

125 COLE, Jean Hascall: *Women Pilots of World War II*. University of Utah Press, Salt Lake City 1992.

126 *Air Transport Auxiliary Museum*, viz <https://atamuseum.org> (citováno k 6. 10. 2020).

127 Více o československých ženách bojujících v zahraničních vojenských jednotkách za druhé světové války viz webové stránky *Československé ženy bojující v zahraničních vojenských jednotkách za II. světové války*, <http://www.zeny-bojujici.cz/seznam> (citováno k 6. 10. 2020).

128 Marie Ljalková-Lastovecká (1920–2011), srov. Válka.cz, *Ljalková-Lastovecká, Marie*, viz <https://www.valka.cz/Ljalkova-Lastovecka-Marie-t33161> (citováno k 6. 12. 2020).

129 Valentina Biněvská-Lísková (1925–1991), srov. Československé ženy bojující v zahraničních vojenských jednotkách za II. světové války, *Biněvská (Vielošíková, Lískova) Valentina*, viz <http://www.zeny-bojujici.cz/medailonky/83> (citováno k 6. 10. 2020).

130 TICHÁ, Věra: *Po boku mužů*. Naše vojsko, Praha 1966, s. 76–77.